

Nyelvtudomány

Somogyi Laura

HOMOGRÁFHATÁS EGY KÉTNyelVŰ SZEMANTIKAI TESZTBEN*

A kognitív pszichológia sokat vitatott problémaköre a lexikális tudattartalmak feldolgozása, amit több mint száz évvel ezelőtt kezdtek el kutatni. Az írott nyelv percepció vizsgálatát során újabb adalékokat kaphatunk a nyelvek feldolgozására vonatkozóan. A lexikális hozzáférés, az előhívás és válaszgenerálás olyan folyamatok, amelyek párhuzamosan vagy szigorú sorrendben, de mindenképpen időben zajlanak.

A tanulmány egy szemantikai tudatosság tesztrel végzett kutatás elméleti háttérét, pszichofizikai és nyelvészeti vonatkozásait mutatja be; a teszt felépítését, működését szemlélteti. Célja, hogy képet adjon arról, hogyan történik a kétnyelvűek körében a szemantikai feldolgozás, mekkora szerepe van a szemantikai tudatosságnak.

I. Elméleti háttér

1. A szófelismerés modelljei

A kétnyelvűség pszicholingvisztikájával foglalkozó kutatások egyik központi kérdése, hogyan reprezentálódnak a különböző nyelvek a mentális lexikonban. Számos vizsgálat irányult annak kiderítésére, hogy a különböző nyelvekhez tartozó szavak tárolása egymástól elkülönítve történik-e, vagy egyetlen integrált lexikon van, amely tartalmazza mindkét nyelv lexikai elemeit.

Az újabb kutatások középpontjában a lexikai felismerés folyamata áll. A hangsúly nem azon van, hogy miként tárolódnak a különböző nyelvekhez tartozó szavak a lexikonban, hanem, hogy a szófelismerés folyamatában mely ponton kap szerepet a nyelvi aktiváció. A kísérleti eredmények alapján lehetővé vált olyan modellek megalkotása, amelyek alapján a korábbiaknál pontosabban leírhatók a lexikonban zajló folyamatok, és megfogalmazhatók újabb, további kísérletekkel tesztelhető hipotézisek a lexikális hozzáférés folyamatával kapcsolatban (Thomas és van Heuven, 2005).

A több nyelv egyidejű használatát megengedő kísérletek fő kérdései az egyik nyelvről a másikra történő lehívások arányai, illetve a hívószók és az asszociátumok közti kapcsolatok jellege (de Groot, 1993; Navracsics, 2001; 2006; 2007).

A szófelismerés konnekcionista alapmodellje a TRACE (McClelland és Elman, 1986); amely a beszédfeldolgozást 3 szinten szimulálja: a jegyek, a fonémák és a szavak szintjén. Felépítése számos újabb modellnek nyújtott mintát; és hatott a kétnyelvű szófelismerési elméletek kialakítására is.

A kétnyelvű BIA (Bilingual Interactive Activation (Dijkstra és Van Heuven, 1998)) modell négy szinttel szemlélteti a szófelismerés folyamatát, köztük szerepelnek a vizuális jegyek, a betűk, a teljes szavak írásképe valamint a nyelvi információ. A modell alapján a jegyek és a betűk egy-egy egységes rendszerben, a szavak pedig nyelvek szerint külön alrendszerekben tárolódnak. A nyelvhez tartozó betűk a jegyekre aktiválódnak, párhuzamosan gátolva az adott

* A pályamunka a 2016-os ITDK-án I. helyezést ért el az alkalmazott nyelvészet tagozatban. Témavezető: Dr. Navracsics Judit, dr. Sárty Gyula.

nyelvhez nem tartozó betűk aktiválódását. Ugyanígy a betűk aktiválják az adott nyelvhez tartozó szót, és gátolják azoknak a szavaknak az aktiválását, amelyek egy másik nyelvhez tartoznak. Következésképpen az adott nyelvhez tartozó szó aktiválásával már a nyelv is aktiválódik, és a másik nyelv deaktiválódik (Navracsics és Sáy, 2013).

A Léwy és Grosjean által kidolgozott interaktív BIMOLA (Bilingual Model of Lexical Access) modell is a lexikális szinten elkülönítve kezeli a különböző nyelvekhez tartozó szavakat, ez azonban az írott nyelvi percepciót vizsgáló BIA modelltől eltérően a hangzó nyelvre vonatkozik.

Van Heuven és Dijkstra (2001) kétnyelvű szófelismerési modellje a SOPHIA (Semantic, Orthographic and PHonological Interactive Activation), amely szimulálja az írott és a hangzó szó felismerésének szintjeit. Első szintje az egymással állandó interakcióban álló szublexikális ortográfia és szublexikális fonológia. A második szint az írott szókép és a fonológiai szó, amelyek szintén interakcióban vannak egymással és az alsóbb szinttel olyan értelemben, amint azt a BIA is szemlélteti. A szublexikális jellemzők aktiválják a megfelelő szót, és gátolják az oda nem illő elem aktiválását.

Singleton szerint (Singleton, 1999) a felismerés során a szavak fonológiai és morfológiai alakjai meghatározzák azt, hogy melyik lexikonban indul meg a keresés és történik meg az azonosítás. A paivioi versengési modell szerint a lexikális feldolgozás során rendelkezésre álló válaszalternatívák nem könnyítik meg a megnevezést, hanem éppen ellenkezőleg, lelassítják a megnevezési folyamatot (Paivio, 1986).

A homográfok és homofónok azonosításában az ortográfián, fonológián és szemantikán kívül más tényezők is szerepet játszanak. Az interlexikális homográfok feldolgozása egyértelműen bizonyítja, hogy a vizuális szófelismerés nem mehet végbe csupán az ortográfiai tudatosság segítségével, fonológiai és szemantikai reprezentáció nélkül. A SOPHIA modell is rámutat, hogy az írott szó feldolgozása során fonológiai aktiváció is történik, az írott szó olvasásakor aktiválódik a szó hangzó formája is (Kaushanskaya és Marian, 2009).

A fonológiai aktivációt támasztják alá a képalkotó eljárások is. Baloldali féltekei elsődleges hallókérgi aktivációt mutattak ki néma olvasás során egy fMRI vizsgálatban (Heist, 2001). Az írott szó feldolgozásának folyamatában mindkét nyelv ortográfiai reprezentációja aktiválódik, majd továbbterjed a fonológiai reprezentációra, amely nyelvi és szemantikai szinten elkülönül. A két nyelv szavai addig versengenek egymással az aktivációs sorozat alatt, amíg a nyelv kiválasztása és az adott szó felismerése meg nem történik (Navracsics–Sáy, 2013).

Az említett modellek alapján arra következtethetünk, hogy izolált szavak esetén a szófelismerés egységes, közös folyamatként indul, és kétnyelvű helyzetben nyelvenként elkülönülve fejeződik be. A végső felismerés előtt a megfelelő nyelv aktiválódik, és a nem megfelelő nyelv deaktiválódik. Ha viszont csak egy nyelvből való inputot kell feldolgozni, a másik nyelv deaktiválódik, így a felismerési folyamat is gyorsulni fog. Az írásmódjukban mindkét nyelven azonos kognátuszok és homográfok reprezentációja közös a lexikális és a szublexikális ortográfiai szinten, és ez az ortográfiai reprezentációk erősebb aktivációjához vezet. A nyelvek között fellépő fonológiai különbségek nem teszik lehetővé, hogy a fonológiai reprezentációk is közősek legyenek, így a laterális gátlás nehezítheti a felismerést. Ebben az esetben a fonológiai információ feldolgozása lehet magyarázat a hosszabb reakcióidő-adatokra, és ez nem zárja ki egy olyan modell lehetőségét sem, ahol a különböző nyelvű szavakhoz az írásmód egyezése esetén is külön reprezentációk tartoznak az ortográfiai reprezentációs szinten (Lemhöfer és Dijkstra, 2004).

2. Szemantikai reprezentáció

Nyelvünk sajátos kódrendszer, amelyben a tárgyakat és fogalmakat reprezentáló szimbólumok alakja vagy hangzása, azaz a nyelvi jel csak kis mértékben vagy egyáltalán nem kapcsolható a tárgyakhoz, denotátumokhoz. A külső világ belső tükröztetése, az objektív valóság szubjektív lenyomata a mentális reprezentáció. A világról és a környezetünkben zajló jelenségekről a megismerésünk során fogalmakat alkotunk.

A kognitív univerzalizmus az ember általános pszichofiziológiai jellemzőiből, észlelési sajátosságaiból próbál meg nyelvi jellemzőket levezetni (Pléh, 2004). Ez esetben a konceptuális szint része a szemantikai reprezentáció, és a konceptuális szint egy közös osztatlan egész, nyelvtől függetlenül.

A kognitív relativizmus szerint a nyelvek eltérései mögött tapasztalati-kulturális különbségek vannak. Ebből a szemszögből az egyes nyelveknek külön-külön fogalmi szintje alakul ki. Mindennek kétnyelvűek körében történő vizsgálata különösen érdekes. Annak ellenére, hogy a tárgyak elnevezésének lexikális formája nagyon eltér a különböző nyelvekben, feltételezhető, hogy az egészséges felnőtt személyek, bármilyen nyelvet is beszélnek, hasonló mentális műveleteket végeznek a képmegnevezés során.

Azonosak a lépések, szóalak és képtársítások esetében is. A tárgyfelismerési egységek az egyes tárgyak szerkezeti tulajdonságait kódoló információt tárolják, míg a szemantikai rendszer, illetve a beszéd kimeneti lexikon a tárgyak jelentésével, illetve nevével kapcsolatos információt hordozza. A kétnyelvű szófelismerésben különösen érdekes, hogy miként történik az azonosítás, valamint hogy van-e időbeli különbség a szófelismerésben az egyes nyelvek vonatkozásában.

A jelentésviszonyok egységesek és univerzálisak minden nyelvben, a kialakulásukat az ember kategorizáló képessége biztosítja. A strukturális szemantikában a hiponímia-hiperonímia fejezi ki ezt a kapcsolatot, amelyet Kiefer így definiál Jelentésméleteiben: „X hiponímája Y-nak (és Y hiperonímája X-nek) ha az X-et tartalmazó kijelentés implikálja az Y-t tartalmazó kijelentést, utóbbi viszont nem implikálja az előbbi” (Kiefer, 2000:26.). A szerző példája alapján a következő két mondat szemlélteti ezt a fölé-alárendeltséget. (a) Ez egy szék. (b) Ez egy bútor. A szék ebben az esetben alárendeltje a bútornak, hiszen implikálja annak jelentését, a bútor pedig egy kategóriát ad a szék jelentésének. Mindkettő azonos denotátumra vonatkozik.

3. Homográfok a kétnyelvű mentális lexikonban

A kétnyelvű mentális lexikon vizsgálatában az első és a második nyelvhez tartozó szavak előhívásakor speciális szerepe van azoknak a szavaknak, amelyeknek az írásmódja és/vagy a hangalakja közös a két nyelvben. A nyelvek közti átfedés több szinten is megvalósulhat. Homográfoknak hívjuk azokat a szavakat, amelyeknek az írásképe a két nyelvben megegyezik, de jelentésükben eltérnek egymástól, mint a *comb* szó magyar jelentésében 'alsó végtag része', és angolul 'fésű'. A homofónok a kiejtésükben azonosak, mint az angol *boy* és a magyar *bóly* szavak, jelentésük azonban különböző. Az azonos jelentésű, kiejtésben és/vagy írásmódban is egyező (vagy nagyon hasonló), azonos eredetű szavak a kognátuszok. Kognátusz például a *lift* szó, amely azonos jelentésű és írásmódú, és bár nem teljesen azonos, de igen hasonló hangalakú is a két nyelvben (angol *lift*).

A vizuális stimulusoknál mért reakcióidők alapján kimutatható, hogy a nyelvek közötti írásmódbeli és szemantikai átfedések megkönnyítik, a fonológiaiak viszont nehezítik a szavak

felismerését (Csépe, 2006). Míg a homográf tesztszavaknál 100%-os az ortográfiai átfedés a két nyelv között, addig a nyelvek között meglévő fonológiai különbségek miatt a kiejtés soha nem lehet teljesen azonos.

Az egymással kapcsolatot tartó szavak szemantikai jegyei részben átfedést mutatnak egymással, így a pszicholingvisztikában használatos elképzelés egy hálózathoz hasonlatosan írja le a mentális lexikont, ahol a szavak jelentésbeli asszociációkon keresztül kapcsolódnak egymáshoz.

A fent elemzett modellekből látható, hogy a kétnyelvű modellek különbözőképpen adnak számot a kétnyelvű mentális lexikon integráltságáról és a nyelvek közti aktivációs és gátló folyamatokról. Kutatásomban pszichofizikai, azaz reakcióidő-mérési lexikai döntési kísérletekkel azt vizsgálom, hogyan befolyásolja a két nyelv szavainak aktiválását, ha egyszerre mindkét nyelv használatára szükség van. A teszt célja nem annak mérése, hogy a kísérleti személyek ismerik-e a szavakat, hanem hogy képesek-e a képek és lexikai elemek egymáshoz rendelésére; el tudják-e dönteni, hogy a kép és a szó között van-e szemantikai kapcsolat.

Tanulmányomban a következő hipotéziseket állítottam fel:

1. Az első nyelv (L1) szavai könnyebben aktiválódnak, így a szemantikai döntés gyorsabban és kevesebb hibával történik.
2. A nyelvspecifikus magyar és angol szavakról való döntés nagyobb arányban helyes, mint a homográfoknál, amelyeknél a döntés során nincs helyes vagy nem helyes válasz, hanem a döntés az adott nyelv aktiválását vagy annak hiányát tükrözi.

4. Módszertani kérdések

A kétnyelvűek vizsgálata

A kétnyelvűek nyelvhasználatát vizsgáló pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai kutatásokban egyaránt fontos figyelembe venni, hogy milyen nyelvi módban vannak a kísérleti személyek.

A nyelvi módot kétnyelvűek esetében egy kontinuumon képzelhetjük el. Ennek a kontinuumnak az elképzelt két vége felé van a monolingvis és a bilingvis beszédmód. Egynyelvű beszédmódban a kétnyelvű egyén beszédprodukciója mind a tervezési, mind kivitelezési fázisban sokkal fegyelmezettebb, erősebb nyelvi kontroll alatt van, mint a kétnyelvű beszédmódban. Következésképpen a kétnyelvű módban több kódváltással találkozunk, mint az egynyelvűben.

A kontinuum monolingvis vége felé a kétnyelvűek az egynyelvű beszélgetőtárs nyelvéhez, alkalmazkodnak, másik nyelvüket amennyire lehet, próbálják deaktiválni. A kontinuum bilingvis vége felé, amikor a kétnyelvű egy másik kétnyelvűvel kommunikál, általában először egy nyelvet használnak mindketten, ami a bázis- vagy mátrixnyelv. A bázisnyelv mellett azonban a kétnyelvű – szükség esetén vagy kívánság szerint – a másik (vendég) nyelvet is képes használni, tehát mindkét nyelv egyformán aktív (Navracsics, 2010).

Grosjean (1997) a nyelvi mód fontosságára azért hívja fel a figyelmet, mert az meghatározó a kétnyelvűek beszédprodukciójának minőségében. Grosjean (2001) részletesen felsorolja azokat az okokat, amelyek a beszédviselkedést meghatározzák. Ide sorolhatjuk a résztvevőket, azok nyelvtudását, kódváltási és kódkeverési szokásait, szocioökonómiai státuszukat; az aktuális szituációt; az üzenet formáját és tartalmát; illetve a nyelvi aktus funkcióját.

Megállapítható, hogy – a nyelvtudástól és a nyelv elsajátításának idejétől függetlenül – azok a kísérleti személyek, akik mindkét nyelvet hasonló gyakorisággal használják a mindennapjaikban, kísérleti helyzetben is hajlamosabbak a kódváltásra (Navracsics 2003).

Pszichofizika

A pszichofizika a fizikai világ és annak mentális leképezése közötti viszonyt vizsgáló tudományterület. A 19. század során a lelki jelenségek precíz, természettudományos módszerekkel történő tanulmányozásának fontos eszközévé vált a mérés, amely lehetővé tette a megfigyelt jelenségek matematizálását. A reflexműködések vizsgálata mellett az érzékelés tanulmányozása járult hozzá a pszichofizika kialakulásához, amely ma is a kísérleti pszichológia fontos részét képezi (Fechner, 1860).

A pszichofizika egy látszólagos paradoxonból indul ki: a szubjektív tapasztalatok objektivizálására törekszik. Azt a problémát próbálja megoldani, hogyan lehet az érzéki tapasztalatot fizikai ingerekben vizsgálni. Pszichofizikai módszereket lehet használni a neuronális szerkezet tanulmányozására, például a humán és nem-humán főemlősökben lejátszódó vizuális működés feltérképezésére (Ehrenstein, Manny és Oepen, 1985).

Minden érzékszerv alapvető funkciója, hogy észleli a környezetében zajló energiaváltozásokat. Az inger modalitását tekintve (például hangerő, fényerő, a bőr mechanikai ingerlésének ereje) abszolút küszöbnek nevezzük azt a legkisebb ingerintenzitást, amelyet még éppen észlelni tudunk. Különbségi küszöbnek nevezzük viszont azt a még észlelhető legkisebb ingerkülönbséget, amely a két ingert megkülönböztethetővé teszi. A küszöbök mérése a pszichofizika legalapvetőbb módszere, melynek kidolgozása Gustav Theodor Fechner német filozófus és fizikus nevéhez fűződik (Fechner, 1860).

A pszichofizikában hagyományosan három módszer áll a középpontban. A kísérletek irányulnak az ingerek észlelésére (mikor történik meg az észlelés), az ingerek közötti különbségek kimutatására (döntés, ingerküszöb érzékelése), és a folyamatos ingerekre adott válaszok mérésére, valamint ezen ingerek és válaszok összehasonlítására (Gescheider, 1997).

Az inger észlelésének mérésekor két irányban haladhat a kísérlet, egyrészt alulról felfelé, ha az inger olyan alacsony szinten indul, hogy nem lehet kimutatni, akkor ezt a szintet fokozatosan növelik, míg a kutatásban résztvevő beszámol arról, mikor ér el az inger az észlelési pontra. Például, ha a kísérletben használt inger egy minimális amplitúdója hang, amelyet érzékeltetni lehet, a hangot fokozatosan hangosítják az érzékelésig. Csökkenő módszernél az ingerközvetítés megfordul.

Folyamatos ingerek bemutatásakor nincs csökkenő vagy növekvő intenzitás, az ingerek sorban, látszólag véletlenszerűen követik egymást. Ez azért fontos, hogy a kísérletben részt vevő személyek ne tudják előre megjósolni az ingerek milyenségét, a sorban ne tudjanak szabályt felírni maguknak, mert innentől automatikus lenne a válaszadás (Gescheider, 1997).

A vizuális stimulusokat nem csupán képek, de szavak is képviselhetik, így a szavak felismerésére is különböző modelleket találunk (lásd fentebb). A mentális lexikon szerkezete és működése általában leginkább a beszédprodukciónál során bekövetkező tévesztéseken keresztül, a megakadásjelenségek elemzésével, a lexikon elemei közti kapcsolatok feltérképezésére kidolgozott szóasszociációs kísérletekkel, illetve reakcióidő-mérési módszerekkel vizsgálható (Gósy, 2003, 2005: 193–240; Navracsics, 2007: 93–129; Ferrand, 2002: 30–31, 2007: 29–43).

A lexikális feldolgozás hagyományos kutatása főként betűk, szavak, számok segítségével, míg az első képmegnevezési vizsgálatokban az inger bemutatása tachistoszkóppal vagy kártyákkal történt.

Képmegnevezés

A képmegnevezés módszere számos előnyt hordoz, hiszen alkalmazható kora gyermekkori vizsgálatokban, valamint hasznos lehet nyelvek közötti összehasonlító kísérletekben is, hiszen a kép a nyelvtől függetlenül jelöli az egyes fogalmakat (Roe és mtsai, 2000).

A megnevezési reakcióidő mérésére eleinte stoppert használtak, mára azonban legtöbbször számítógépes rendszerek segítségével veszik igénybe. Az on-line módszerek lehetővé teszik az eljárás magas szintű standardizálását.

1980-ban Snodgrass és Vanderwart 260 fekete-fehér, vonal-rajzos képekből álló gyűjteményt standardizált angol nyelvre. Ebben a tanulmányban még nem alkalmaztak reakcióidő mérést, így a képmegnevezési teljesítmény legfontosabb változója a válaszegyezés (*name agreement*) volt. Az elmúlt húsz évben különböző nyelveken végeztek el a képanyag off-line standardizálását, így Martein 1995-ben holland, később spanyol (Pineiro, Manzano és Reigosa, 1999; Sanfeliu és Fernandez, 1996), francia (Alario és Ferrand, 1999), olasz (Nisi, Longodi és Snodgrass, 2000), illetve kínai (Wang, 1997) nyelven végeztek a képanyaghoz kapcsolódó standard méréseket.

A képanyagot a szemantikai tudást tesztelő neuropszichológiai vizsgálatokban is használják, köztük diszlexiás gyerekek olvasási teljesítményének méréséhez (Nation, Marshal és Snowling, 2001), valamint Alzheimer kórban szenvedő betegek teszteléséhez is alkalmazták (Hodges, Salmon és Butters, 1992).

A San Diego-i Kaliforniai Egyetem Nyelvi Kutató Központjában (Center for Research in Language, University of California San Diego, CRL UCSD) kiterjedt interkulturális kutatómunka indult meg a lexikális feldolgozás témakörében, amelyben Székely Anna magyar kutató is részt vett. A vizsgálatok arra irányultak, hogy bár a tárgyak elnevezésének lexikális formája nagyon eltér a különböző nyelvekben, feltételezhető, hogy az egészséges felnőtt személyek – bármilyen nyelvet is beszélnek – hasonló mentális műveleteket végeznek a képmegnevezés során. A vizsgálatokkal tehát a mentális lexikon működését igyekeznek modellezni, pontosabb úton leképezni.

A képi-fogalmi egyezés szubjektív mércéje arról ad számot, hogy mennyire felel meg a bemutatott kép a név nyomán előhívott fogalmi reprezentációnak. A képi-fogalmi egyezés meghatározásának két módszertani változata ismeretes. Az egyikben a kép és annak neve együtt jelenik meg. A személy feladata, hogy értékelje egy adott skálán azt, hogy a kép mennyire felel meg annak, amit a megnevezés alapján elvártak (*picture-name agreement*). A másik változat összetettebb, mivel a megnevezés bemutatását pár másodperces szünet követi. Ezalatt a személyek mentális képet alkotnak a hallott név alapján, majd ezt követi a kép bemutatása (*image agreement*) (Martein, 1995).

Az általunk használt teszt azt az elvárást állítja a kísérleti személyek elé, hogy megtalálják a szemantikai kapcsolatot – amennyiben van – a képernyőn megjelenő képek és az azokat követő szavak között. A képi ingerek számos előnyük ellenére hordoznak olyan jellemzőket is, amelyeket feltétlen figyelembe kell venni a képmegnevezési eredmények értékelésénél. A nyelvek közötti összehasonlító vizsgálatokban például kultúrspecifikus hatások jelentkezhetnek, de fontos probléma a képek eltérő összetettsége is.

II. Anyag, módszer

1. A szemantikai tudatosságot mérő kétnyelvű teszt felépítése

A szemantikai döntés reakcióidejének méréséhez egy szavakból és képekből álló kétnyelvű tesztet dolgoztunk ki. A teszt magyar és angol elemeket egyaránt tartalmaz, összesen 22-22 magyar és angol szóból, valamint 22 interlexikális homográfából és kognátusból épül fel.

A szóállomány összegyűjtésénél fontos tényező volt a szavak ismertsége, így az angol szavak kiválasztásánál a középiskolai tankönyvek szókincsét vettük alapul. A kutatásban résztvevők első nyelve a magyar, így a magyar elemek ismerete nem okozott gondot számukra.

A szavak közötti kapcsolat milyenségét tekintve egy mellérendeltségen alapuló hiponim viszonyt alakítottunk ki a szó- valamint képjelentések között. A tesztben használt szavak és képek társítása ennek alapján történt, így amennyiben van kapcsolat kép és szó között, akkor az azt mutatja, hogy a két stimulusnak van egy közös fölérendeltséget mutató fogalma. Mindkét nyelvben az egynyelvű elemek között 11 ilyen kapcsolatot hoztunk létre. A kísérletben ezért jelenik meg az *alma* szó után képként a *körte* képe, hiszen mindkettő a GYÜMÖLCS kategória alárendeltje.

A választott szóanyagban az ingeranyag fele egymással szemantikai kapcsolatot mutató szó és kép párosítás, a másik fele nem mutat ilyen kapcsolatot, azaz, ha az *alma* szó után egy *női ruha* képe jelenik meg, a két stimulus között nincs szemantikai konnekció. Minthogy a homográfok mindkét nyelven értelmes szavak, kétszer jelennek meg a képernyőn, és mind az angol, mind pedig a magyar jelentésben rendeltünk hozzájuk képeket. Mivel akár a szavak, akár a képek izoláltan, kontextus nélkül állnak, a kísérleti személy döntésén múlik, hogy angolul vagy magyarul aktiválja őket a mentális lexikonában. A döntés megmutatja azt is, ami számunkra a legfontosabb, hogy valóban aktiválódik-e mindkét nyelvű mentális lexikon. Ezzel a módszerrel elfedjük az elsődleges célunkat, mert nem nyelvi döntés tesztet alkalmazunk, azaz a résztvevő számára nem az a feladat, hogy döntsön arról, hogy melyik nyelvhez tartozik a szó, hanem hogy lát-e kapcsolatot a kép és a szó között. A kapcsolatot azonban csak akkor látja meg, ha aktiválódik mindkét nyelvhez tartozó jelentés.

2. A képek kiválasztása

A tanulmányban bemutatott magyar nyelvű adatok egy interkulturális képmegnevezési program (International Picture Naming Project, IPNP 17) részét képezik, amelyet Elizabeth Bates, a Center for Research of Language, University of California San Diego (CRL-UCSD) igazgatója vezet. Az IPNP keretében 520 tárgy és 275 cselekmény képeinek standardizálása folyik angol, német, spanyol, olasz, bolgár, kínai és magyar nyelven. A gyűjtemény tartalmaz továbbá elemeket az 1980-ban Snodgrass és munkatársai által kidolgozott 260 tételből álló tárgyakat ábrázoló ingeranyagból, amelyet azóta angol, holland, francia, olasz és kínai nyelven standardizáltak reakcióidő komponens nélküli megnevezési vizsgálatokban. Angol és francia nyelven végeztek reakcióidő méréseket is.

A tesztképek válogatása során az említett képgyűjtemények elemeit alkalmaztuk, így standardizált elemsorral dolgoztunk. A tesztben nem választottuk szét a tárgyak (objects) valamint a cselekmények (acts) mérését, így az IPNP mindkét korpuszából történt kiválasztás. A gyűjteményből hiányzó, számunkra fontos képek pótlása saját rajzokkal történt. A szavak és képek összerendelése során a következő tényezőket is figyelembe kellett vennünk.

Egyrészt a 22–22 magyar és angol szó között megfeleztük a szemantikai kapcsolatot feltételező képi-lexikai egyezéseket. Így 11–11 hiponim viszonyban álló elem, és 11–11 kapcsolatot nem mutató hozzárendelés jelenik meg a képernyőn. Ezt szemlélteti a már említett *alma* hívószóra a *körte* képe mint kapcsolati elem a GYÜMÖLCS kategóriából, és ellenpéldaként az *alma* szóra megjelenő, hozzá nem tartozó *női ruha* kép.

A homográfok vizsgálatánál is 22-22 képpel és szóval dolgoztunk, habár a szavak itt megegyeznek attól függően, hogy angol vagy magyar értelemben használjuk őket. Következtesen a szemantikai viszony itt is a hiperonimák-hiponimák működésén alapult, hiszen a homográfok is teljes értékű szavak mind az angol, mind a magyar nyelvben, azaz ugyanolyan szemantikai háló rajzolható körükük.

Fontos elv volt annak érvényesítése, hogy a vizuális stimulusok és a nyelvi döntés között azonos lépésszám legyen. Az egynyelvű szavak esetében ez a lépés a kategórián belüli mellérendelés, azaz a kép és szó alárendeltje a kategóriának, amelybe tartoznak, valamint mellérendeltjei (hiponim kapcsolat) egymásnak.

3. Eljárás

Kísérletünk alapját egy a pszichofizika módszerét alkalmazó teszt adja, ahol az ingerek képi stimulusok, amelyeket MATLAB-alapú számítógépes programmal sorba rendeztünk, majd a személyeket a képernyő elé ültetve teszteltük. A teszt a következő elven működik: a vizsgálati személyek elsőként az üres képernyőt, valamint rajta egy fixációs pontot látnak. A képernyőn első ingerként egy szó jelenik meg, ami lehet egy angol szó, magyar szó, vagy egy interlingvális homográf. A szó eltűnése után annak helyére kerül egy, a tesztben ahhoz rendelt kép, ami vagy mellérendeltségi viszonyt mutat a látott lexémával, vagy nincs szemantikailag hozzárendelve. A szavak nem nyelvenként csoportosítva követik egymást, hanem véletlenszerűen, így elkerülve, hogy az adatközlők egynyelvű módban legyenek a magyar blokk, majd az angol blokk vetítésénél.

Az adatközlő feladata szemantikai döntés. Arra, hogy lát-e kapcsolatot az általa észlelt szó és kép között, a billentyűzeten látható nyilak segítségével kell választ adnia. A szavak vetítésével elkezdődik azok értelmezése a mentális lexikonban, így a feladat a szó feldolgozásával kezdődik, és a hozzá rendelt kép dönti el – különösen a homográfok esetében –, hogy mindkét lexikon aktív-e.

A válaszadáskor két lehetőség adott a program léptetésére. Az egyik az úgynevezett *subject paced* módszer, amikor a program a döntésig vár, és csak akkor ad újabb feladatot, mikor megtörtént a válaszadás. A módszer előnye, hogy figyelembe veszi a döntési időben megjelenő egyéni különbségeket, de ebből következik, hogy a válaszok latenciája igen nagy szórást mutathat. A teszt időben túlságosan elhúzódhat, a figyelem szintjét nem lehet hosszú ideig fenntartani. Előnye, hogy az időkorlát hiányával megszűnik a külső nyomás is.

A másik lehetőség, a *machine paced* módszer, ahol a teszteléshez használt program automatikusan továbblép a következő ingerre akkor is, ha az alany nem adott választ. Ebben az esetben a teszt ideje előre meghatározott és látható, a presszió miatt a figyelem is tartósan magas szinten marad. Tesztünkben a *machine paced* módszert alkalmaztuk, ahol három másodperc áll az adatközlők rendelkezésére a döntéshez. Ezt követően a program újabb feladatot, azaz másik szót és képet ad. Regisztráltuk a képek bemutatása és a válasz közt eltelt időt – a válaszadás reakcióidejét – és a helyes válaszok milyenségét, lát, vagy nem lát kapcsolatot az adatközlő a kép és a szó között.

4. Elemzési módszerek

A kutatás során kapott eredményeket nemparametrikus statisztikai módszerekkel elemeztük, azt vizsgálva van-e különbség angol és magyar, valamint az interlingvális szó-kép társításának reakcióideje között. Ellenőriztük az angol és magyar szavak szó-kép párosításának helyességét, és összegeztük a homográfok esetében a nyelvi döntést. A szignifikanciaszintet $p < 0,05$ -ben határoztuk meg. A statisztikai elemzéshez a páros Wilcoxon-próba tesztet használtuk, amivel a két csoport teljesítményét is összehasonlíthattuk.

A négy szócsoporthoz a magyar homográfokat (HH), az angol homográfokat (HE), a magyar (H) és az angol (E) szavakat vizsgáltuk a reakcióidő és a nyelvi döntés, teljesítmény szerint. Elemzésünkben az átlag szemléltetésén túl, a mediánt is diagramon ábrázoltuk, mivel a kilógó adatokkal szembeni érzékenysége miatt jobban jellemzi a nem normális eloszlásokat, mint az átlag, vagy a várható érték.

5. Résztvevők

A tesztben 76 személy vett részt, akik a mindennapi életük során két nyelvet használnak. 39 diák magyar-angol tannyelvű középiskola tanulója, átlagéletkoruk 16 év. 37 résztvevő anglisztika alap- és mesterképzésén tanul, átlagéletkoruk 22 év. Mindannyian magyar anyanyelvűek, az angolt formálisan, iskolai oktatás útján sajátították el.

III. Eredmények

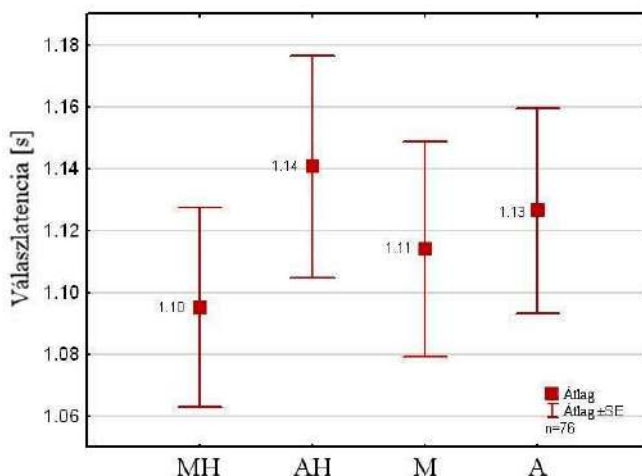
1. Reakcióidő eredmények

A reakcióidő vizsgálat megmutatta, hogy az angol homográfokról való döntés mindkét csoportban időben tovább tart. A középiskolai diákok a magyar homográfokról gyorsabban döntöttek, mint (1,09 s), az angol homográfokról (1,13 s). Az egyetemistáknál ez a reakcióidő-arány szintén a magyar homográfok javára (1,09 s) alakul az angol homográfokkal (1,15 s) szemben. Mindkét csoportban szignifikáns különbséget tapasztalunk az angol-magyar homográf összevetésben. A középiskolásoknál a szignifikanciaszint $p=0,021412$, az egyetemi csoportban $p=0,032429$.

Ha a nyelvspecifikus szavak felismerésének reakcióidőit hasonlítjuk össze a homográfokéval, a következő eredményeket kapjuk. A középiskolai csoportban a statisztikai elemzés alapján $p=0,518700$ nincs szignifikáns különbség a magyar (1,08 s), valamint a magyarnak tartott homográf (1,09 s) szavak között. Hasonlóan az angol reakcióidőátlag (1,13 s), valamint az angol homográfok felismerésének reakcióideje (1,14 s) között sincs szignifikáns különbség, $p=0,357106$. Az egyetemi csoportban a magyar homográfok (1,09 s) és a magyar szavak (1,15 s) reakcióideje azonban szignifikáns különbséget mutat: $p=0,010555$. Ezzel szemben az angol szavak (1,12 s) és az angol homográfok (1,14 s) reakcióideje között nincs különbség: $p=0,678235$.

A nyelvspecifikus magyar és angol szavakra adott válaszok reakcióidőit is megvizsgáltuk és összehasonlítottuk. A középiskolásoknál szignifikáns különbséget tapasztaltunk az angol (1,12 s) valamint a magyar (1,08 s) szavakra adott válaszok reakcióidőátlaga között: $p=0,037428$. Az egyetemi csoportban ilyen jellegű eltérést nem találtunk, az angol (1,12 s) és magyar (1,14 s) szavak reakcióidőinek eltérése nem szignifikáns, $p=0,111475$.

Összegezve a két csoport eredményeit: a 76 adatközlőnk reakcióidő-átlagai alapján szignifikáns temporális különbség mutatkozik a magyar (1,09 s) és angol (1,14 s) homográfok felismerésében, $p=0,001772$. Az első nyelv szavai is gyorsabb válaszreakciót váltottak ki, a magyar (1,12 s) és a magyar homográf (1,09 s).

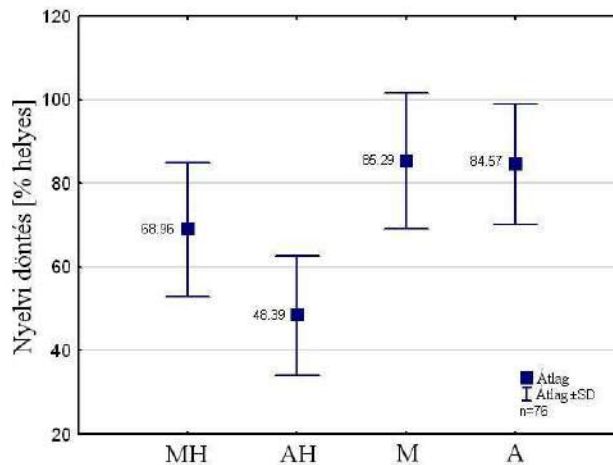

1. ábra: A magyar és magyarnak tartott homográf, valamint angol és angolnak tartott homográf szavak reakcióidőinek átlaga

2. Nyelvi döntés eredményei

A teszt során vizsgáltuk a válaszadók döntési helyességét. Ezt a nyelvspecifikus szavak esetében úgy mértük, hogy a 22-22 magyar és angol szóból 11-11 mellérendelési viszonyban van az utána vetített képpel, 11-11 elem azonban nem jelöl kapcsolatot. Eredményeink kimutatták, hogy a résztvevők szemantikai tudatossága mindkét nyelven megfelelő, jól párosították az összetartozó képeket és szavakat, valamint helyesen ítélték meg, ha nem találtak kapcsolatot. A nyelvspecifikus szavak esetében a tévesztések mögött egyrészt a feladattól való eltérés, vagy egyéni asszociációk állnak; adatközlőink véltek felfedezni kapcsolatot a szó és kép között, de ez nem hiponim, vagy hiperonim mellérendelés volt, azaz a kapcsolat nem szemantikai alapú volt.

A magyar szavakat 86%-os sikerességgel kapcsolták a képekhez, és ehhez hasonlóan alakul az angol szavak és képek kapcsolatáról való döntés, ami 84%-os sikerességet mutat. A homográfok esetében nem döntési helyességről, hanem nyelvi aktivációról beszélhetünk. Amennyiben az adatközlő a *comb* szót angolul aktiválta, a 'fésű' jelentés miatt nem látott kapcsolatot a hozzárendelt KAR képpel, tehát döntése, hogy nincs kapcsolat a szó és kép között. Amennyiben magyarul értelmezte a szót, az igen gombot nyomta meg, mert a kapcsolat mellett döntött. A tesztben ezért minden homográf és a hozzá rendelt kép között van kapcsolat, egyszer a magyar, egyszer az angol jelentésben, tehát az adatközlő a nyelvi aktivációja alapján dönt. A szavak mindkét nyelvben értelmesek, ami azt okozza, hogy a homográfok esetében nem láttak 100%-os összefüggést a kép és szó között. Amennyiben magyarul azonosították a szót, az angol jelentéshez mellérendelt képpel nem épült ki a szemantikai kapcsolat a szó és a kép között. Az általunk magyarnak programozott homográfokat 69%-ban azonosították, az angol homográfokat 48%-ban ismerték fel.

2. ábra: A nyelvi döntés teszt eredményeinek átlaga

Szignifikáns különbséget tapasztaltunk az angol homográfok (48,39%) és az angol szavak (84,57%) döntési helyessége között: $p=0,000000$. Különbséget mutatnak az angol homográfok (48,39%) és a magyar homográfok (68,95%) is, a magyar nyelvű aktiváció volt a jobb eredményű: $p=0,000000$. A homográfhatást mutatja, hogy nemcsak az angol homográfok és angol szavak, de a magyar homográfok (68,95%) és magyar szavak (85,29%) döntési helyességei is szignifikáns eltérést mutatnak: $p=0,000000$.

Megvizsgáltuk csoportonként is a nyelvi döntések helyességét és a nyelvi aktivációt. A magyar szavak és a hozzájuk rendelt képek felismerése a középiskolásoknál 87%-os szemantikai tudatosságot, az egyetemi csoportban 84%-os sikerességet mutatnak.

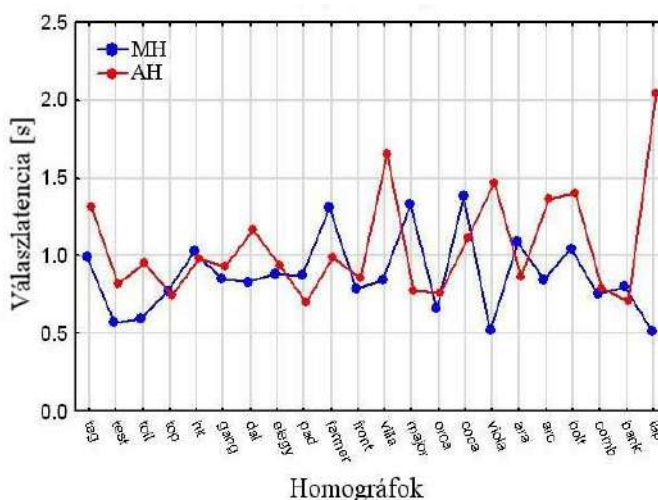
A második nyelv esetében az angol szavakat a középiskolások 82%-ban, az egyetemisták 86%-ban kapcsolták helyesen a képhez. Szignifikáns eltérésről egyik csoportban sem beszélhetünk.

A homográfok esetében – elvárásainkhoz mérten – mindkét csoport teljesítménye gyengébb: a magyar homográfokat a középiskolások 70%-ban, az egyetemisták 69%-ban, az angol homográfokat a középiskolások 52%-ban, az egyetemisták 45%-ban azonosították helyesen.

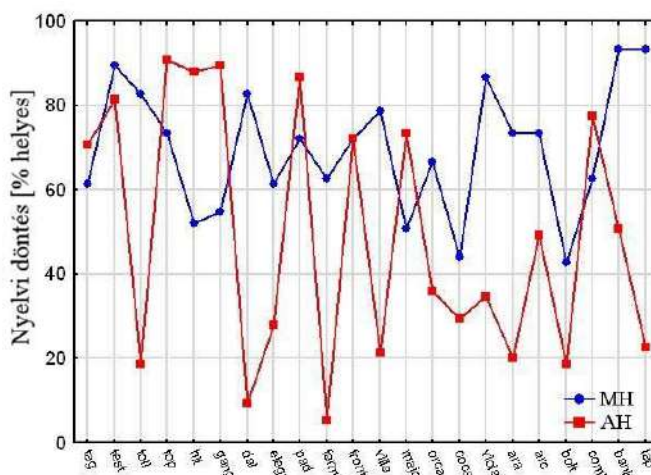
3. Homográfok azonosítása

Miután mind a reakcióidő vizsgálata, mind a szemantikai döntés helyességének mérése egyéni különbségeket mutatott az interlingvális homográfoknál, a kísérletben felhasznált 22 homográf reakcióidejét és az azokról való döntéseket szavanként is elemeztük.

Az adatközlők első nyelvén, magyarul gyorsabb reakcióidővel és jobb szemantikai teljesítménnyel azonosították a következő szavakat: *arc, bolt, dal, elegy, front, lap, test, toll, orca, villa, viola*. Némely homográfok azonban a résztvevők második nyelvén mutattak gyorsabb reakciót és jobb teljesítményt. Ezek a következő tesztben felhasznált elemek: *bit, major, pad, top*. Bizonyos szavakról való döntés az első nyelven több időt vett igénybe, ugyanakkor jobb szemantikai azonosítást eredményezett, mint pl. az *ara, bank, coca, farmer* homográfok. A második nyelven is tapasztalhattuk ugyanezt a jelenséget: a reakcióidő megnyúlt a *comb, gang, tag* homográfok esetében, azonban eredményesebb volt a szó-kép társítás, mint az első nyelv esetében ugyanezen szavaknál.

3. ábra: A magyarnak vagy angolnak tartott homográfok reakcióidője (s)

4. ábra: A nyelvi döntés tesztben angolnak vagy magyarnak tartott szavak döntési helyességének eredményei (%)

A szemantikai döntés homográfok esetében nyelvi aktivációt tükröz, amit a döntési helyességgel tudtunk mérni az egyes szavaknál. Szignifikánsan jobban aktiválták a következő homográfokat az első nyelven: *ara, dal, elegy, farmer, lap, toll, villa, viola*. Ezzel szemben jelentős angol dominanciát mutat a *bit* és a *gang* homográf. Egyes homográfokra adott reakcióidők és nyelvi döntések között nincs szignifikáns különbség sem magyar, sem angol értelemben. Ezek: *arc, bank, bolt, coca, comb, front, major, orca, pad, tag, test, toll*.

Annak kiderítésére, mi állhat a kiugró angol vagy magyar nyelvi aktiváció mögött, korpuszok szógyakoriság mutatóit vizsgáltuk meg a nagyobb számban első vagy második nyelven aktivált homográfok összevetésére. A magyar szavakat az MNSz (Magyar Nemzeti Szövegtár) 187,6 millió szóállományában, az angol szavakat a COCA (Corpus of Contemporary American English) 533,8 millió szavas korpuszain futtattuk le. Mivel az angol korpusz háromszorosa (2,85-szorosa) a magyar korpusznak, ezért a gyakoriságmutatókat arányosítottuk egymáshoz.

Homográf	COCA (533,8 millió szó)	MNSz (187,6 millió szó)
ara	283	1238 (x3=3714)
dal	778	29506 (x3=88518)
elegy	447	480 (x3=1440)
farmer	9143	1421 (x3=4263)
lap	10127	17675 (x3=53025)
toll	7523	2704 (x3 = 8112)
villa	3233	11446 (x3=34338)
viola	1443	2605 (x3 = 7815)
gang	12256	869 (x3=2607)
hit	88091	6126 (x3=18378)

1. táblázat: Homográfok szógyakorisága a COCA korpuszban és az MNSz-ben

A tesztben használt homográfok szógyakoriságát az 1. táblázatban foglaltuk össze. A táblázatban vastagon szedtük az adott korpuszban gyakoribb szavakat, és az adatainkkal összehasonlítottuk. Így a COCA gyakorisági vizsgálata szerint a *farmer* kétszer olyan gyakori szó az angolban, míg a *gang* és a *hit* ötször gyakoribb az MNSz azonos írásképpű magyar szavaihoz képest. A korpuszok arányait tekintve látható, hogy az *ara*, *dal*, *elegy*, *lap*, *toll*, *villa* és *viola* szavak, amik bár angolul is értelmes, jelentéssel bíró lexémák, a magyar nyelvben gyakoribbak – ezek tükröződnek adatainkban is.

Tizenháromszor gyakoribb az *ara* szó magyarul, valamint kiugróan gyakoribb a *dal* homográf, ami magyarul száztizenháromszorosa az angol gyakoriságnak. Az *elegy* is a magyarban fordul elő gyakrabban, háromszor gyakoribb az angol használatánál. A *lap* homográf ötször gyakoribb a magyarban, míg a *toll* szó esetében hasonló a két nyelvben elfoglalt szóhasználati gyakoriság; a magyar korpusz arányítva csak 589-el több előfordulást talált. Több mint tízszer gyakoribb a *villa* szó előfordulása a magyar korpuszban, itt azonban egy olyan kognátusról van szó, amely magyarul két értelemmel is bír, így nem véletlen, hogy gyakrabban fordul elő nyelvünkben. Végül a *viola* homográf is magyarul ötször gyakoribb mint angolul.

A szógyakoriságból kitűnik, hogy az egyes nyelvek közötti eltérés is nagy. Az *ara* 'menyasszony' szót magyarul 72,3%-os sikerességgel kapcsolták a képhez, míg angolul ez 'papagáj' jelöléssel csak 19,7%-os teljesítményt mutatott. A *dal* 'ének' jelentésében 81,5%-os szó-kép társítást eredményezett magyarul, míg angolul 'lencse' jelentésben csak 10,5%-ban aktiválták az adatközlők. Az *elegy* homográf esetében a magyarra jellemzőbb 'gy' betűkapcsolat is befolyásolhatta a résztvevőket, akik 'keverék' magyar jelentésben teljesítettek jobban (65,7%), míg angolul 'elégia' jelentésben mindössze 28,9%-ban kapcsolták össze a képpel a szót. Hasonlóan alakul a *lap* 'oldal, papír' jelentésű szó helyzete, amit magyarul 93,4%-ban, angolul 'öl' (főnév) jelentésben 22,3%-ban azonosítottak. A *toll* mint íróeszköz magyarul 82,8%-os teljesítményt mutat, míg 'útdíj' angol jelentésében 19,7%-ban aktiválták a résztvevők. A *villa* szó kognátuszként került adataink közé, ami magyarul két jelentésben is él. Jelöli a luxusházat, valamint az evőeszközt, angolul azonban csak luxusház jelentésben használatos. Magyarul az evőeszköz jelentést használtuk, amit adatközlőink 78,9%-ban kapcsoltak a hozzá rendelt képhez, angolul azonban 23,6%-os teljesítményt nyújtottak annak ellenére, hogy a szó magyarul is kettős jelentéssel bír. A *viola* 'virág' jelentésében is magyarul aktiválódott döntően (84,2%), míg angolul 34,2%-ban döntöttek a szó-kép kapcsolat mellett 'hangszer/brácsa' jelentésben. Ezekben a homográfokban közös, hogy az adatközlők első nyelvüket aktiválták nagyobb sikerességgel, habár százalékos arányuk megmutatja, hogy a második nyelven is ismerik a szavakat. A döntően első nyelvi aktiváció magyarázata lehet, hogy a szavak a Magyar

Nemzeti Szövegtár alapján nagyobb gyakorisággal fordulnak elő, gyakoribbak a magyar nyelvben.

Két homográf esetében az angol aktiválás dominált. A *gang* szót 'banda' jelentésében 88,1%-ban, míg 'függőfolyosó' jelentésében magyarul 53,9%-ban aktiválták. A *hit* homográfot 'ütés' jelentésében 89,4%-ban, magyarul 'vallás' értelemben 52,6%-ban kapcsolták a képhez. Amennyiben megvizsgáljuk a két szó gyakoriságát az angol és a magyar korpuszban, itt is eltérést találunk. Az angol korpuszban mind a *gang* mind a *hit* jelentősen gyakoribb szó. Ezzel összhangban az aktiváció is a második nyelv oldalára billent.

Egyetlen homográf esetében nem érvényesült csak a szógyakoriság és az eredmények összhangja. A résztvevők a *farmer* szót a tesztben angolul szinte egyáltalán nem aktiválták, habár a szó előfordul az angol tankönyvek többségében. Az angol jelentés tudatosítása 3,9%-os helyességet és felismerést mutatott, míg magyar értelemben 63,1%-ban azonosították helyesen a szó-kép kapcsolatot. Feltehetőleg a szó-kép párosítás okozhatott gondot nekik, nem találták meg a mellérendelő kapcsolatot a *farmer* mint mezőgazdasági munkás és az orvos képe között, habár mindegyik a foglalkozás kategória alárendeltje.

IV. Következtetések

A kétnyelvű szófelismerési tesztek eredményeiből arra lehet következtetni, hogy a kétnyelvű egyén mindkét lexikona aktív (Dijkstra et al. 1999). Az interlexikális homográfok lelassítják a vizuális szófelismerést a két nyelv aktív volta miatt, és ha a keresés mindkét nyelvben pozitív eredménnyel zárul, valami egyéb tényezőnek kell lennie, ami végül döntésre készíti az egyéneket. Kutatásunkban ez a döntési elem a mellérendelő viszonyban szavakhoz rendelt kép.

Vizsgálatunkban nem a nyelvtudás szintjét mértük, nem arról kellett dönteniük az adatközlőknek, hogy magyar vagy angol szavakat látnak-e a képernyőn. A szemantikai tudatosságba bújtatva tudtuk mérni a reakcióidőn túl a nyelvi aktivációt a szó-kép társítások segítségével. Hipotéziseink beigazolódtak, eredményeink megmutatták, hogy az első nyelv szavai könnyebben aktiválódnak, így a döntés gyorsabban, kevesebb hibával történik. Igaznak bizonyult, hogy a nyelvi döntés helyessége a homográfok esetében eltérő a nyelvspecifikus szavak eredményeihez képest, hiszen mindkét nyelvben értelmes szavakról beszélhetünk.

Egy, a jelen kutatást megelőző vizsgálatban az angolnak tartott homográfok nagyobb arányának magyarázatakor felvetődött a bizonyítási vágy, mivel az adatközlők nagyobb mértékben választották az angolt. Feltételezhetően azt kívánták hangsúlyozni, hogy bár tudják, hogy magyarul is van ilyen szó, de tudják azt is, hogy az angolban is létezik (Navracsics–Sáry, 2013). Ebben a tesztben – a képeknek köszönhetően – a kép-szó szemantika párosítás feladattal sikerült feloldani a nyelvi megfelelési kényszert.

Működött a homográfhatás, és bizonyítani tudtuk a szógyakoriság befolyásoló szerepét a szófelismerésben.

Bibliográfia

- ALARIO, F. X., FERRAND, L. (1999): *A set of pictures standardized for French: Norms for name agreement, image agreement, familiarity, visual complexity, image variability, and age of acquisition*. Behavior Research Methods, Instruments and Computers, 31. 531–552.
- CSEPE, V. (2006): *Literacy acquisition and dyslexia in Hungarian*. In: Joshi, R.M. and Aaron, P.G.(eds.) Handbook of orthography and literacy. London: Lawrence Erlbaum Associates. 231–247.
- DE GROOT, A. M. B. (1993): Schreuder, R. & Weltens, B. (Eds.) *The bilingual lexicon*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- DIJKSTRA, T., VAN HEUVEN, W. J. B. (1998): *The BLA model and bilingual word recognition*. In: J. Grainger & A. M. Jacobs (eds): Localist connectionist approaches to human cognition. Mahwah, NJ: Erlbaum. 189–225.
- DIJKSTRA, T., GRAINGER, J., VAN HEUVEN, W. J. B. (1999): *Recognition of cognates and interlingual homographs: The neglected role of phonology*. Journal of Memory and Language. 41. 496–518.
- EHRENSTEIN, WH., MANNY, K., OEPEN, G. (1985): *Foveal interocular time thresholds and latency differences in multiple sclerosis*. J Neurol 231: 313–318.
- FECHNER, G. T. (1860): *Elemente der Psychophysik* (Elements of Psychophysics), Kap. IX: Das Weber'sche Gesetz.
- GESCHIEDER, G. (1997): *The Classical Psychophysical Methods. Psychophysics: the fundamentals*. (3rd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- GROSJEAN, F. (1997): *Processing Mixed Language: Issues, Findings, and Models*. In: De Groot, A. and Kroll, J. (eds.) (1997) Tutorials in Bilingualism. Psycholinguistic Perspectives. Mahwah, New Jersey: LEA. pp. 225–255.
- HAIST, F., SONG, A. W. (2001): *Linking sight and sound: fMRI evidence of primary auditory cortex activation during visual word recognition*. Brain and Language. 76 (3): 340–350.
- HODGES, J. R., SALMON, D. P., BUTTERS, N. (1992): *Semantic memory impairment in Alzheimer's disease: Failure of access or degraded knowledge?* Neuropsychologia, 30, 301–314.
- KAUSHANSKAYA, M., MARIAN, V. (2009): *Bilingualism Reduces Native-Language Interference During Novel Word Learning*. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition. 35/3. 829–835.
- KIEFER F. (2000): *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina Kiadó.
- LEMHÖFER, K., DIJKSTRA, T. (2004): *Recognizing cognates and interlingual homographs: Effects of code similarity in language-specific and generalized lexical decision*. Memory & Cognition, 32. 533–550.
- MARTEIN, R. (1995): *Norms for name and concept agreement, familiarity, visual complexity and image agreement on a set of 216 pictures*. Psychologica Belgica, 35, 205–225.
- MCCLELLAND, J. L., ELMAN J. L. (1986): *The TRACE Model of Speech Perception*. Cognitive Psychology, 18. 1–86.
- NATION, K., MARSHALL, C. M., SNOWLING, M. J. (2001): *Phonological and semantic contributions to children's picture naming skill: Evidence from children with developmental reading disorders*. Language and Cognitive Processes, 16, 241–259.
- NAVRACSICS J. (2001): *Fonetikai kapcsolatok a kétnyelvűek mentális lexikonában*. In Gósy Mária (szerk.). Beszédkutatás 2001. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium. 143–154.
- NAVRACSICS J. (2006): *A korai és kései kétnyelvű mentális lexikon rendezettség*. Magyar Nyelvőr, 130. 324–335.
- NAVRACSICS J. (2007): *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- NAVRACSICS J. (2010): *A kétnyelvű beszédprodukciónak a jellegzetességei*. Iskolakultúra 10. 3–17.
- NAVRACSICS J. és SÁRY Gy. (2013): *Vizuális szófelismerés a kétnyelvűségben*. Alkalmazott Nyelvtudomány XIII. évf. 1–2.
- NISI, M., LONGONI, A. M., SNODGRASS, J. G. (2000): *Italian measurement on the relation of name, familiarity, and acquisition age for the 260 figures of Snodgrass and Vanderwart*. Giornale Italiano di Psicologia, 27, 205–218.
- PAIVIO, A. (1986): *Mental representations: A dual coding approach*. New York: Oxford University Press.
- PINEIRO, A., MANZANO, M., REIGOSA, V. (1999): *Estandarización de un conjunto de 257 figuras en niños de habla hispana cubanos*. [A standardized set of 257 pictures in Cuban Spanish-speaking children]. Cognitiva, 11, 215–242.
- Pléh Cs. (2004): *A beszéd és gondolkodás*. In: Kenesei I. (szerk.) Nyelv és nyelvek. Budapest: Akadémiai K. 231–247.
- ROE, K., JAHN-SAMILO, J., JUAREZ, L., MICKEL, N., ROYER, I., BATES, E. (2000): *Contextual effects on word production: A lifespan study*. Memory and Cognition, 28, 756–765.
- SINGLETON, D. (1999): *Exploring the Second Language Mental Lexicon*. Cambridge: CUP.
- SNODGRASS, J.G., & VANDERWART, M. (1980): *A standardized set of 260 pictures: Norms for name agreement, familiarity and visual complexity*. Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory, 6. 174–215.
- THOMAS, M. S. C. & VAN HEUVEN, W. J. B. (2005): *Computational Models of Bilingual Comprehension*. In Kroll, J. F. & De Groot, A. M. B. (Eds.). Handbook of Bilingualism. Psycholinguistic Approaches. Oxford–New York: Oxford University Press. 202–225.
- VAN HEUVEN, W. J. B. & Dijkstra, T. (2001): *The semantic, orthographic, and phonological interactive activation model*. Poster presented at the 12th Conference of the European Society for Cognitive Psychology, Edinburgh, UK.
- WANG, M.-Y. (1997): *The evaluation of perceptual and semantic characteristics for a set of object contour pictures*. Chinese Journal of Psychology, 39, 157–172.

Rugli Adrienn

SZEMÉLYISÉG ÉS NYELVHASZNÁLAT – AZ ÁRULKODÓ JELEK

Ki is Szabó Győző?

Személyiségelemzés drogvallomások alapján*

Az ember elemezhetősége szempontjából az egyik legbonyolultabb tényező annak személyisége. Míg fizikai szinten csaknem uniformizált lények vagyunk, addig lelki szerkezetünk végtelenül szerteágazó, azt feltérképezni, maradéktalanul megismerni szinte lehetetlen. Tulajdonképpen minden ember személyisége ugyanolyan jellemvonásokból áll, ugyanazon elemkészletből építkezik, a közöttük lévő különbséget az egyes vonások jelenlétének mértéke adja. Az ember a hétköznapjaiban számtalanszor kommunikál, érintkezik idegenekkel, akiknek a személyiségéről meglehetősen keveset, vagy akár semmit sem tud. A kommunikáció során a befogadó viszont képes eldönteni, hogy az adott személy szimpatikus-e számára vagy sem. Mit tudhatunk meg tehát az egyén személyiségéről a nyelvhasználata alapján? Hiteles információkat nyerhetünk-e a megnyilatkozó jellemvonásairól a megnyilvánulásain keresztül?

Kutatásom fő célja, hogy az általam végzett esettanulmány alapján igazoljam feltevésemet, miszerint a személyiség körvonalazható az egyén nyelvhasználata, megnyilvánulásai alapján. Ahhoz, hogy hipotézisemet bizonyíthassam, az egyén személyiségére vonatkozó megállapításokat teszek Szabó Győző nyelvhasználatának, megnyilvánulásainak vizsgálatán keresztül – a szakirodalom segítségével és megfigyeléseim alapján. Mindezzel feltehetőleg megerősítem állításomat, tudniillik hogy a személyiség megismerhető olyan nyelvi és nem nyelvi jelek segítségével, mint például a szóhasználat, mondat szerkesztés, beszédtempó, mimika, gesztusok, térközsabályozás. Reményeim szerint kutatásom olyan további tanulmányokat alapozhat meg, amelyek segíthetnek a diákok megismerésében, különös tekintettel a sajátos bánásmódot igénylő tanulókra. A tanítási folyamat sikerességének kulcsa az egyén megismerése, ezzel lehetővé válik a tanítási módszerek szakértelmen alapuló megválasztása, és a folyamat egészének lépésről lépésre történő, jól megfontolt strukturálása.

No, de mi is a személyiség? A pszichológia szakmai leírása alapján a személyiség azon elemek halmazát jelenti, amelybe a viselkedésünk, fellépésünk állandóságát és folyamatosságát biztosító jegyek tartoznak. Ezt az állandóságot az emberek tulajdonságaiban érezzük. Bármit tesz az adott személy, az valamiképpen mindig legbelülről fakad. Carvert és Scheiert idézve: „a személyiség – a személyen belüli – pszichofizikai rendszerek olyan dinamikus szerveződése, amely az egyén jellegzetes viselkedés-, gondolat- és érzésmintáit hozza létre” (Carver–Scheier 2003: 23–25). Allport *Alkalmazott pszichológia* című kötetében lényegében az előző definícióval megegyező fogalom meghatározást rögzít, eszerint „a személyiség azon pszichofizikai rendszerek dinamikus szerveződése az egyénen belül, amelyek meghatározzák jellemző viselkedését és gondolkodását” (Allport 1961/1998: 39).

Kutatásom kiindulópontjául a fentebb ismertetett személyiségmeghatározások és J. L. Austin által megfogalmazott beszédaktus-elmélet együttesen szolgálnak. J. L. Austin a beszédaktusok leírásában alapvetően három megnyilatkozás-típust különböztet meg. A kommunikatív cselekvés megtörténe és annak ténye a lokúciós aktus, a beszélő

* A pályamunka a 2016-os ITDK-án II. helyezést ért el az alkalmazott nyelvészet tagozatban. Témavezető: dr. H. Tóth Tibor.

megnyilatkozásával szándékolt hatás az illokúciós aktus, mindezeknek a hallgatóra, befogadóra gyakorolt hatása pedig a perlokúciós aktus (Crystal 1998: 160). Ahhoz, hogy a létrejött kommunikációs produktum – azaz maga a kommunikációs cselekvés, kommunikációs forma – hiteles forrás lehessen, az alkotó által szándékolt és a befogadóban felmerülő hatásnak egyeznie kell.

A fenti megfontolásokra épül vizsgálódásom menete, ennek lényege, hogy Szabó Győző nyelvhasználatát, megnyilvánulásait és ezen keresztül jellemvonásait, személyiségét vizsgálom egyfelől a *Toxikoma* című könyve alapján, másfelől egy adott interjúra támaszkodva. Megfigyeléseimet lejegyzem, majd a két forrásból nyert jellemképet összevetem egymással. Reményeim szerint a két, egymáshoz témában is kapcsolódó anyagból nyert következtetéseim, eredményeim tükröképei lesznek egymásnak.

Mindezek után az interjú egy rövidebb részletét az egyes kommunikációs síkok szétválasztásával elemzem. Ezen részvizsgálat lényegi jellemzője, hogy az elhangzott szöveg egyes elemeit és az azokhoz társuló nemverbális jeleket (például gesztusokat, mimikát, hanghordozást) egymástól függetlenül jegyzem le, majd az egymással párhuzamosan létrejövő jelrendszerek egybehangzóságának mértékét határozom meg a nyert adatok és a szakirodalom alapján.

A kutatás első fázisának záró elemeként a könyv és az interjú alapján kirajzolódott jellemet a szakirodalom által felsorolt alkati típusok rendszerében helyezem el – abban a reményben, hogy ezzel sikerül alátámasztanom mindazt, amit a vizsgált kötet és a hangzó anyag alapján Szabó Győző személyiségéről előzőleg megállapítottam.

Annak érdekében, hogy megfigyeléseim hitelességét és következtetéseim igazságát bizonyítsam, kutatásom utolsó fázisaként egy általam összeállított kérdőív kitöltésére kérek fel tíz személyt. A kísérlet során arra kérem a résztvevőket, hogy egy rövid interjút tekintsenek meg, és értékeljék a megadott, a Szabó Győző jellemvonásaira vonatkozó állításokat megfigyeléseik, benyomásaik alapján. A válaszadás egytől ötig terjedő skálán lehetséges, így az összesített eredmény mérhető átlagot ad.

A két forrás – a *Toxikoma* című könyv és az adott interjú – kiválasztását és együttes vizsgálatát az indokolja, hogy ezek formája, műfaja eltérő: ezzel lehetővé válik, hogy kutatásom során minél több szempontot vegyek figyelembe. Az effajta megfigyelésmódnak az egysíkú vizsgálathoz viszonyított lényegi előnye, hogy a két megfigyelési adatbázisból nyert következtetéseim egymás kontrolleredményeiként is szolgálnak.

I. A *Toxikoma* című könyv és a választott interjú saját szempontú elemzése

Azzal, hogy egy teljes mértékben verbális produktum és egy többsíkú, az értelmezésnek, megfigyelésnek többféle lehetőséget biztosító forrás elemzését egymástól függetlenül végzem el egymásnak megfeleltethető rendszerben és ugyanazzal a módszerrel, biztosítom, hogy a kutatás objektív legyen, az eredményeket pedig össze lehessen vetni. Megállapításaim akkor tekinthetők reálisnak, helytállónak, ha a két eljárás során kapott végeredmény megegyezik.

1. Szabó Győző személyisége a *Toxikoma* című könyve alapján

A személyiség írott szöveg alapján történő felvázolása bizonyos nehézségekkel jár, többek között azzal, hogy itt nem észlelhetők intenzíven, néhány esetben csak elképzelhetők a nemverbális jelek (például öltözködés, hajviselet). Ebben az esetben tehát a nyelvészet és az irodalom egyes területei nyújtanak támpontot az elemzéshez, hiszen itt csak közvetetten lehetséges a stílus és a megjelenítés módja alapján a személyiségre következtetni.

A személyiségelemzés eredményességét, hitelességét biztosítja a tény, hogy a színész saját elmondása szerint maga állította össze a jegyzeteket, s maga gépelte be a könyv egészét mindenféle segítség vagy kritikára való hallgatás és diktálás nélkül.

Mindenekelőtt egy könyv kézbevételekor a legszembeötlőbb vonás maga a könyv egésze: fizikai és szöveges szerkezete, a mód, ahogyan az egyes egységek követik egymást. A *Toxikoma* című kötet tizenkét, látszólag különálló egységre oszlik, azonban ezek a részek a könyv végére egy nagy, egységes egésszé válnak. Mindegyik részlet nagyjából ugyanolyan hosszúságú, körülbelül 20–30 oldalnyi szöveget ölel fel. A könyv belső szerkezete tehát meglehetősen átgondolt, jól strukturált kisebb egységekre oszlik, amely szerkezet egy jól átlátható egészet formál. Ebből kiindulva tehát a szerző maga is rendszerető ember lehet, aki szereti maga körül a dolgait rendben tartani, de ez nem jelenti a rend iránti kóros elkötelezettséget.

Az egyes egységek egymásutánisága fokozatosan növeli a feszültséget az olvasóban, tehát azok sorba rendezése teljesen logikus és tudatos gondolkodásmódra utal. Az egyes szakaszok azonban nem kronologikus sorrendben követik egymást, hanem néha a gyermekkorra tekintenek vissza, néha a jelent tükrözik, s legtöbbször abban a bizonyos tíz évben játszódnak. A gyermekkor és a drogvallomások különleges összekapcsolódásából tisztán látható, hogy a szerző rajongott a gyermeklétért, amikor pedig erről ír, az emlékezést, a nosztalgiát élvezzi, s talán vissza is vágyódik abba az óvó közegbe, biztonságos légkörbe, amelyben gyermekként élt. Erre utalást is tesz a színész, amikor a kötet elején arról mesél, milyen volt az addig nyugodt világból hirtelen a pesti létbe belecsöppenni, azokba a hétköznapiakba, amelyek egyáltalán nem veszélytelenek. Mindezek ellenére azt is lejegyzí, hogy vágyódott Pestre. Itt tehát valamiféle ellentmondás érezhető a két állításban, s ez talán abból ered, hogy magáról a drogos létről is két szemszögből olvashatunk a könyvben: a felhőtlen szórakozás, eufória szemszögéből és a függővé válás, az állandó harc felől nézve.

A könyv alapegységeinek is van egy állandóan visszatérő szerkesztésmódja: a keretes szerkezet. Gyakran megfigyelhető az egyes különálló részekben, hogy elindul egy cselekményszál, amelyet félbeszakít egy másik. Mind a félbeszakított történetet, mind a félbeszakító szálát elejétől a végéig megismeri az olvasó olyan módon, hogy míg az előbb elkezdett történetet két kisebb egységben, addig a második szálát egy egységként tárja elé az író, ugyanis a második történet beékelődik az első történet két része közé. Ez a stilisztikai jegy nagy valószínűséggel arra mutat, hogy a szerző egy határozott, céltudatos személyiség, aki mindig befejezi azt, amit elkezdett, még ha több munkát vagy bármilyen más jellegű dolgot végez is egyszerre, pontosan azért, mert tisztában van képességbeli korlátaival, ezért csak olyasmibe kezd bele, amivel ezek a képességek összeegyeztethetők. Ennél sem kevesebbet, sem többet nem vállal el.

A szövegrészletek mondatai általában rövidebbek az átlagosnál, s a szövegben rengeteg egyszavas mondat olvasható. Ezek a mondatok az esetek többségében valamilyen hozzátoldást jelentenek az előzőkhöz olyan módon, hogy nyomatékosítják azt. Erre a jelenségre jó példa a következő részlet: „Szeretett engem. Naivan azt hittem, ezen múlik. Már csak ketten voltak előttem. Izgultam. Már csak egy ember. Huh. Én jövök” (Szabó 2012: 184). Ez az írásmód közel áll a drámai megfogalmazáshoz, s a megszakítások, indulatok a szövegben feltételeznek egy olyan szerzőt, aki életének nagy részét színészként tölti valamilyen színházi színpadon, vagy kamerák előtt. Ezt a feltételezést erősíti a szöveg másik fő stilisztikai jellegzetessége, a párbeszédek használata. Ez a párbeszédeség nemcsak kétszemélyes dialógusokat jelent, hanem azt is, hogy a szerző önmagának is feltesz kérdéseket, s ezek nagy részére választ is ad, fokozva mindezzel az írás jó értelemben vett színvonalát.

A mondaton belüli kisebb egységek, szintagmák, szavak használatára talán a legtalálhatóbb kifejezés az érzékletesség. Ezt a hatást, az érzékletességet többek között a jelzők sűrű és

tudatos használata teremti meg. A leírások révén az egyes történetekben megjelenő karaktereknek a szerző által fontosnak tartott külső és belső vonásai az olvasó számára könnyen elképzelhetőkké válnak. Ehhez a meglevenítéshez a meglehetősen szabad, vulgaritást sem mellőző nyelvezet is nagyban hozzájárul, visszaadva azt az életstílust, melyet az adott időszakban Szabó Győző élt, amelyről a könyvet is írta. Mindez nagyfokú vizualitásra és emlékezőtehetségre utal. Az érzékletesség mögött azonban nemcsak a vizualitás, hanem az ahhoz kötődő mesélési képesség is ott áll. Valószínűsíthető tehát, hogy a könyv írója jó történetmesélő.

A könyvben megjelenő szóhasználat másik jellegzetessége a szóképek és alakzatok kitüntetett szerepe. Már az első részben egy hasonlattal él a szerző, eszerint a drogozás olyan, mint az ajtónyitogatás: az ember mindig halad beljebb és beljebb, ajtóról ajtóra, de a végén van egy utolsó ajtó, ami már nem nyílik sehova. A mű utolsó harmadában a drog hatása, a kábulat moziként jelenik meg, ahol az ember csak ül, és szemléli az eseményeket. Ezek mellett a szerző egy, a mákteával kapcsolatos epizódban tesz említést a bőrkabátról, amely abban az adott szövegkörnyezetben az általa akkor elkövetett bűn szimbólumaként értelmezhető. Az egyes versnyelvi alakzatok pedig egy, a szövegen átvonuló metafora keretei közé vannak rendezve, amely metaforikus tartalmat a szerző már a mű legelső oldalán ismertet egy rövid bekezdésben: jelzi, hogy a történetben szereplő Morpheus az életben nem más, mint Csernus Imre, az ő kezelőorvosa. A mű során pedig tisztázódik, hogy Szabó Győző Neo szerepében jelenik meg, Morpheus és Neo pedig a Mátrix című film főszereplői – a filmben két valóság létezik: a mindennapi életünk és ami mögötte van; az egyik az álom, a másik a Mátrix. Egyértelmű tehát, hogy amint a filmben Morpheus az igazság tudója, úgy a valóságban Csernus Imre tudta a módot arra, hogyan szabadulhatna meg a drogtól a függőségtől szenvedő Szabó Győző. Ezek az alakzatok és képek adnak alapot annak feltételezésére, hogy a szöveg írója egy rendkívül tehetséges, a művészetekben és az irodalomban jártas személy. A kultúrában és a művészi világban való tájékozottságra utal továbbá, hogy a szövegben gyakran kerülnek elő alkotók, írók, filmek, mint például az amerikai Edgar Allan Poe, a francia származású író Jules Verne vagy a *Ben-Hur* című filmposz.

Az elbeszélés módjának egyik szembetűnő jegye, hogy a történeteket néhol harmadik személyben közli az alkotó, annak ellenére, hogy a mű alapja valamiféle vallomás. Ez a fajta elbeszélésmód gyakran az eltávolítás eszköze, ami arra enged következtetni, hogy a konfesszió műfajának ellentmondva a mű mégiscsak valamilyen zárkózottságot tükröz. Ehhez nem csupán a harmadik személyű elbeszélésmód, de az egyes jelenetek objektív leírásmódja is nagyban hozzájárul. Gyakran csak a tények pusztja egymásutániságát, a drog és a maffia világának kiszámíthatatlanságát és tényszerű leírását ismerteti meg az olvasóval, bármiféle lelki folyamat leírása vagy az érzések lefestése nélkül. Ezekre talán legjobban a könyv utolsó két fejezetében kerül sor, de ott sem túlságosan érzelmes az írás módja. Az eltávolítás azonban itt nemcsak elzárkózás, de eszköz is arra, hogy maga a szerző is felülről szemlélhesse azt, ami vele történt abban a szóban forgó tíz évben. Amellett tehát, hogy a mű írója, Szabó Győző, egy nehezen megnyíló emberként jelenik meg, az is vitathatatlan, hogy képes a saját hibáinak távolról való szemlélésére, újraértékelésére. Elfogadja, hogy a tíz évig drogok rabságában élő ember is ő volt, nem vitatja, hogy hibázott, de azt sem, hogy ennek így kellett történnie; ugyanakkor eltávolítja magától ezt a múltbeli ént az akkori helyzetével együtt. Ezt az eltávolítást az is jelzi, hogy a történeteket a legtöbb esetben iróniával szemléli, ábrázolja.

Az elbeszélés módja a könyv minden egyes részletében attól függ, hogy maga az adott rész miről szól pontosan. Kétféle mód jelenik meg: a vulgáris, de választékos – és az irodalmi, s egyben sokszínű elbeszélésmód. Ez a két mód annak függvényében váltakozik, hogy a szöveg a drogok mellékhatásáról és az ehhez kapcsolódó rossz élményekről, vagy a kezelőorvossal

való együttműködésről és a személyes felismerésről szól-e. A szerző tehát annak ellenére, hogy elfogadja a múltját, s hisz abban, hogy ennek így kellett lennie, továbbá elfogadja a sorsszerűséget, és kijelenti, hogy anélkül a bizonyos tíz év nélkül most valaki más lenne – mégis valamiféle haraggal tekint vissza az akkor elkövetett hibáira.

Minden egyes részben nemcsak hogy említést tesz, de pontos leírást is ad azokról az emberekről, akik őt körülvették. A könyvnek ez az aspektusa talán a pszichiátrián eltöltött hetekről szóló részben a legérdekesebb, ahol annak ellenére, hogy minden társáról és saját magáról is szánakozva, sajnálattal beszél, mégis valamiféle csapatszellemet idéz meg. Ismerteti, hogy milyen fontosak számára ezek az emberek még a hibáikkal, esetleg az önpusztítás súlyos következményeivel együtt is. Nemcsak együttérzéssel, de szeretettel fordul az említett személyek felé, s leírja, hogy idővel hogyan alakult ki a kötődés beteg és beteg között az alatt az idő alatt, míg ő ott tartózkodott.¹ Az tehát, hogy empátiával és együttérzéssel beszél az akkori sorstársairól, és sajnálattal közli egykori hibáikat, feltétlen szeretetet, nagyfokú odafordulást és segítőkészséget mutat a megtörték és általában az emberek iránt.

Összességében a könyv felépítése, mondatbeli strukturáltsága, a szavak használata, az egyes képek, alakzatok vizsgálata és a könyv egészének részletes áttekintése alapján a következőket mondhatjuk. A szerző, Szabó Győző egy logikus gondolkodású személy, aki tisztában van a képességeivel, tudja, hogy mi az, amit véghez tud vinni, és soha nem hagyja befejezetlenül azt a munkát vagy bármilyen más jellegű feladatot, amivel dolga akad. Írott beszédmódjában sokszor használ indulatszókat, mondatszókat, annak ellenére, hogy a papírra vetett szöveg egy kötöttebb stílust várna el. Ez a tény színpadias gondolkodásra, a történetek drámai párbeszédekben történő leírása pedig színházi vagy bármilyen más színészi gyakorlatra, rutinra utal. Művészi beállítottságú, a kultúrában jártas férfi nagy képzelőerővel és vizualitással, talán festőművészi adottságokkal, aki azt, amit lát, szinte mértani pontossággal képes papírra vetni, tehát nemcsak a képi, hanem a nyelvi megformálás eszközeivel is ügyesen bánik. Nem előítéletes, mindenkinek megadja az esélyt, legyen az adott személy egy rangos orvos, vagy egy rossz múlttal rendelkező drogfüggő, nagyfokú empátiával fordul embertársai felé. Nehezen megnyíló személyiség, aki önmagáról gyakran harmadik személyben beszél, ennek következtében érzéseit és lelki problémáit inkább egyedül oldja meg, a külvilágot ezekből a folyamatokból kizárja. Gyakran humorral és iróniával tekint a saját maga által elkövetett hibákra, ezzel elfedi azok komolyságát, ám nem a hibát bagatellizálja, hanem elkerüli az önsajnálatat és az önsajnálát vádját.

2. Szabó Győző személyisége az interjúk alapján

A szóbeli megnyilatkozások és képi anyagok, videók nagymértékben megkönnyítik a személyiségjegyek kibontását, hiszen itt egy előre meg nem szerkesztett és mindenféle nemverbális viselkedésmódot felölelő megnyilatkozásról van szó. Kutatásom során három videót tanulmányoztam. Ezek közül mindegyik a kötetlenebb interjú vagy beszélgetés kategóriájába sorolható, ahol a műsorvezető kérdez, Szabó Győző pedig válaszol.

A nemverbális jegyek közül az elsők között mutatkozik meg az öltözködés. Az általam vizsgált személy esetében megfigyelhető, hogy nemcsak az interjúban, de minden más megnyilvánulásakor, amikor nincsenek előírva szabályok a viselt ruhákat illetően (mint ahogyan például egy színdarabban ez meg van szabva), lazább, a testhez nem feszülő, hanem attól inkább elálló ruhadarabokat vesz fel. Ez azt jelzi, hogy a gondolkodásmódjában egyfajta

¹ A szerző erről a kötődésről említést tesz a könyvben.

lazaság, kötetlenség működik. Nem bírja elviselni, ha valami miatt keretek közé szorul egy bizonyos döntésben, és nem szereti a mások szándékaitól és döntéseitől való függést.²

Testtartására jellemző, hogy ülő helyzetben stabil, szinte a pozícióból kibillenthetetlen tartást vesz fel, ez magabiztosságot, határozottságot sugároz. Gesztusaira jellemző, hogy sokszor mutogat, körkörös mozdulatokat tesz alkarával, nyomatékosítva ezzel mondandóját. Ez utóbbi a színházi gesztusvilág és a színészi hivatás nyomait mutatja és azt, hogy állításainak hitelességét megerősítik ezek a jelek, hiszen természetesnek hatnak. Megnyilvánulása tehát ezek alapján meglehetősen őszinte. Keveset mond el a lelkében zajló folyamatokról, de amit megoszt a hallgatósággal, az igaznak vélhető. Fejét általában jobbra billenti, és gyakran előre dől, amikor kérdeznak tőle, ami a másik mondandójára fordított figyelmet tükrözi. Szabó Győző valószínűleg a hétköznapiakban is nagy figyelmet fordít az őt körülvevő emberekre, meghallgatja őket, néha tanácsot is ad.

A vizsgált személy mimikájára jellemző, hogy szemét gyakran lesüti, amikor a függőségéről van szó. Ennek alapján tehát munkálkodik benne a szégyenérzet vagy a megbánás is mindamellett, hogy elfogadja a történeteket, és együtt tud ezzel a tudattal élni. Homlokát gyakran ráncolja, amikor egy mélyebb, lelki jelenségekről szóló kérdéssel találkozik, szemei összeszűkülnek, és vakargatja a vállát vagy a fejét. A megszólalás nehézségét mutatják a gyakori válaszadás előtti sóhajok is, azonban ez annak is jele, hogy ezzel a válaszadással valamiféle teher is legördül az interjúalany válláról. Ezek nemcsak személyiségének zárkózottságából és a megnyílás nehézségéből fakadnak, de abból is, hogy egy-egy kérdésbe mélyebben beleássa magát, elgondolkodik rajtuk, és felülről szemléli a szóban forgó helyzetet. Tehát megfontolt, átgondolja, hogyan fejezze ki gondolatait, és mit osszon meg magáról.

Intonációja érzékletes, beszédtempója közepes, nem túl gyors, de nem is vontatott, és artikulációja kedvez a megértésnek. Gyakran tart szüneteket, ezzel hatást gyakorol a hallgatóságra. Beszédjének tempója és hangzása tehát egyértelműen gyakorlatias, ez gyakori megszólalást feltételez, és nemcsak az ebben való jártasságát mutatja, hanem tehetségére, mesélői adottságaira is rámutat.

Gondolatmenete, eszmefuttatása érthető, nem bonyolult, nem használ követhetetlen szerkezetű körmondatokat, de megszólalásának módja igényes, választékos. Mindez egy logikus gondolkodásmóddal és gazdag szókinccsel rendelkező személyre utal, aki könnyen rendszerezi és mérlegeli a saját tetteit, hibáit, vagy akármilyen más eseményt vagy történetet, amelyre reagálnia kell.

A nemverbális jegyek – mint a stabil testtartás, a nem túlzó, egységes mozdulatok, a mimika, a beszédtempó és a hanghordozás – elemzését követően egyértelmű, hogy a vizsgált alany egy nyugalmat árasztó, kiegyensúlyozott személy, aki tisztában van önmagával és a világban elfoglalt helyével.

Beszédének tartalmát vizsgálva gyakran találunk hasonlatokat és mesei motívumokat.³ Ez egyrészt a művészethez való kötődés jele, másrészt pedig a mesék, a gyermekkor szeretetének mutatója.

A kérdések alapját mind a három interjú esetében a színész 2012-ben megjelent *Toxikoma* című könyve és az abban leírt tíz, drogfüggőséggel és határtalan életformával tarkított év történéseiről szóló esztendő képezi. Ezekben az években a szerző a függőség és az ahhoz társuló életforma minden magasságát és mélységét megjárta és megtapasztalta. Az interjúkban kérdezők gyakran a függőség mögötti lelki tartalmakra kérdeznak rá, amelyeket az esetek

² Szabó Győző a függetlenséghez való viszonyulását ki is fejtja az interjúban.

³ A Szily Nórával készült interjúban a drog rabságából való kitörés pillanatát és a világba való visszahelyezkedést, az ahhoz kötődő érzéseit az *Alice Csodaszámban* című meséhez hasonlította.

többségében a válaszoló valamilyen, a drogok mellékhatásával kapcsolatos válaszadással megkerül. Fizikai jelenségekről beszél lelki jelenségek, vívódás és egyéb anyagon túli folyamatok helyett. A zárkózottság tehát a beszédstílus és a megnyilatkozás ezen aspektusából is könnyen megállapítható.

Szóhasználatában gyakran megjelenik a szleng nyelvezete, azonban csak akkor használja ezeket a kifejezéseket, amikor a szövegkörnyezet azt ténylegesen lehetővé teszi. Bátran használja a nyelv bármelyik rétegét, legyen az vulgáris, szleng vagy választékos kifejezőmódhoz kapcsolódó, de mindegyiket a megfelelő helyzetben, mondatban, szófordulatban teszi. Jellemző rá a mértékletesség, nem magyarázza túl az adott problémát, de ugyanakkor kielégítő választ is ad. Az a tény tehát, hogy nem fél az új, egyszerűsített kifejezések használatától, és azokat megfelelő kontextusba illeszti, egy formálódásra és az új dolgok befogadására képes személyiségre és stílusérzékre vall, a mértékletesség pedig magára az életstílusra mutat.

Az interjúkban tehát a színész megnyilatkozásának módja és tartalma összhangban áll egymással. A gesztusok, mimika és egyéb más nemverbális jelek nem tükröznek semmiféle mesterkéeltséget vagy előzetes megformáltságot, azok természetes módon járulnak hozzá a megnyilatkozás tartalmi részéhez és a beszéd egészéhez. A videókban megjelenő verbális és nemverbális jegyek alapján Szabó Győzöt egy másoknak nehezen megnyíló embernek látjuk, aki azt a keveset, amit elárul a saját lelkéről, teljes őszinteséggel vallja meg. Egy, az új dolgokat viszonylag könnyen elfogadó és hasznosító személyiség, aki nem szereti a szoros kereteket. Megnyilvánulásai magabiztos, határozott, kiegyensúlyozott személyiséget mutatnak, akinek mindig vannak céljai, és azokat véghez is viszi. Magabiztossága azonban nem nyomja el azt a képességét, hogy önmaga hibáit és tévedéseit megfelelően mérlegelje. Gondolkodásmódja logikus, következetes, jól átlátja az ok-okozati összefüggéseket, beszédmódja pedig hasonlatokkal teli, érzékletes. Gyakran mesei példákat és gyermekkori epizódokat épít be mondandójába, ami a gyermekkor szeretetére és a mesék iránti rajongására vezethető vissza.

3. Az írott szövegből és az interjúból nyert következtetések összevetése

A könyv nyelvészeti és irodalmi sajátosságainak számbavételével, azok jellemvonásokra történő vonatkoztatásával kirajzolódott jellemkép alapján Szabó Győző egy rendszerető ember, akinek gondolkodásmódja logikus, gondolatmenete rendszerezett. Kifejezőmódjára jellemző a drámai megfogalmazás, mely egyértelműen foglalkozására utal. Tehetséges mesélő és művelt személy, aki céltudatos, és tisztában van képességeivel. Mértékletes mind megfogalmazásmódjában, mind emberi kapcsolataiban; zárkózott egyéniség, azonban rendkívül empátikus, segítőkész. Gyermekkorát kétségkívül szerette, néha visszavágyódik a gyermekkorba.

Az interjúkból nyert következtetések figyelembevételével a vizsgált személy lazább gondolkodásmódú egyén, aki átgondolja mások álláspontját, és képes azokat mérlegelni. A zárt, körülhatárolt helyzeteket elkerülő férfi, aki határozott és magabiztos. Színházi személy, aki meglehetősen keveset mond el magáról, de azt maradéktalan őszinteséggel vallja meg. Nagy figyelemmel van a körülötte lévőkre. Beismeri, mérlegeli hibáit, azonban az elfogadáshoz gyakran szégyénérzet társul. Mélyen eltöprengő típus, aki alaposan átgondolja a hozzá intézett kérdéseket. Gondolatmenete könnyen követhető, megfogalmazásmódja igényes. A beszédének tartalma és a kimondáshoz társuló nemverbális jegyek közötti harmónia olyan kiegyensúlyozott személyre utal, aki azonosul a világban elfoglalt helyével. Szeretettel tekint vissza gyermekkorára az akkori epizódok említésével, és gyakran épít be mesei motívumokat a kérdésekre történő válaszadáskor. Nagyfokú őszinteséggel, azonban a nemverbális jegyekben

mélyen megnyilvánuló szégyennel vallja meg bűneit. Az újonnan megismert dolgokkal szemben nem elutasító, azok saját értékrendjébe való beillesztésére hajlamos, azonban mindezek mellett mértékletes.

A két jellemábrázolás egymás mellé helyezésével egyértelművé válik, hogy a két forrás alapján kirajzolódó személyiségkép főbb elemei megfeleltethetők egymásnak. Annak ellenére, hogy a két eredmény két, formájában eltérő forrás alapján jött létre, a kapott jellemképek nagymértékben fedik egymást. A jellemvonások és a személyiségképek hasonlóságának, egyezéseinek ábrázolására legalkalmasabb módszer azok kiemelése és táblázatos összefoglalása:

	Jellemvonások a könyv alapján	Jellemvonások az interjú alapján
Jellemvonások	céltudatos	magabiztos, határozott
	zárkózott	zárkózott
	szerette a gyermekkorát	szerette a gyermekkorát
	empatikus, segítőkész	figyelmes
	mértékletes	mértékletes
	tisztában van képességeivel	kiegyensúlyozott
	művelt, tehetséges mesélő	megfogalmazásmódja igényes
	logikus gondolkodásmódú	laza gondolkodásmódú
	rendszerető	formálódásra hajlamos
		korlátokat nem kedvelő

1. táblázat

A két személyiségkép összefoglalása

II. Az interjú egy részletének szegmentált elemzése

A kutatás jelen fázisában a kinezika és a kinesztétika tudományterületeire támaszkodom. A kinezikában minden olyan mozgást vizsgálnak, mely a kommunikációs folyamatban előfordulhat, és valamilyen jelentést hordoz magában. Az arckifejezések és más, a testbeszéd jelrendszeréhez tartozó mozgások nem csupán az előbeszéd elengedhetetlen kísérőelemei, de a létrejövő kommunikáció fontos irányító tényezői is. A kinezika tehát a különböző, kommunikációt kísérő mozgásoknak (például arckifejezéseknek, szemmozgásoknak, gesztusoknak) az érzelmkifejező és jelentéstartalmat közvetítő szerepét vizsgálja (Gászpor 2003: 40–42). A kinesztétika a testmozdulatok beszédfolyamatban történő tanulmányozásával foglalkozik (Gászpor 2003: 44).

A nemverbális kommunikáció eszköztárában kitüntetett szerepe van az arc egészének, azon belül főként a tekintetnek és a mimikának. Az arckifejezések elemzésének két fő típusát szokás megkülönböztetni. Az egyik módszer az arcot egészében vizsgálja, a másik eljárásban a száj, a szemek és a homlok arcjátékhoz kötődő szerepét külön elemzik (Wacha 2011: 72). Annak érdekében, hogy vizsgálódásommal minél pontosabb eredményt érhessek el, első lépésben az arc fő részeinek mozgását elemzem, majd az azoknak a szakirodalomban lejegyzett felfogásait, értelmezéseit rendelem hozzá az egyes tartalmi elemekhez.

Az általam választott videóanyag egy Fábry Sándor beszélgetős műsorából kiragadott, viszonylag rövid részlet. Az elemzés során néhány, Szabó Győző által artikulált kulcsmondatot vizsgállok, és az ahhoz társuló arckifejezést elemzem. A műsorban elhangzó beszélgetés vizsgált részletében a megnyilatkozás fő irányvonala a *Toxikoma* című könyv és a drogfüggőség témája. Annak érdekében, hogy az egyes kommunikációs síkok mentén tett megfigyeléseim minél áttekinthetőbbek lehessenek, táblázatos formában, egymással párhuzamos rendszerben foglalom össze a tartalmi elemeket és az azokhoz tartozó nemverbális jelzéseket.

	Tartalom	Az arc fő részeinek mozgása:			Összkép
		Homlok	Szem	Száj	
1.	„Azt gondoltam, hogy itt az idő, hogy ezt megírjam, már csak azért is, mert szomorúan olvas az ember sajtóban dolgokat [...]”	összeráncolt homlok	összeszűkült szemek, gyakori szemlesütés	lefelé konyuló száj	elmélyült tekintet
2.	„...egy ultimátum volt, de már szükségszerű és időszzerű is volt.”	összeráncolt homlok	összeszűkült szemek, gyakori szemlesütés	lefelé konyuló száj	elmélyült tekintet
3.	„Vele nem sikerült egyetlen mondatot sem beszélgetnünk.”	sima homlok	intenzív szemkontaktus	a száj normál állása	élénk tekintet
4.	„Ha megnyerem a meccset, akkor kimehetek a kertbe hátra, ha elvesztem, akkor még mindig maradok.”	sima homlok	a szemkontaktus gyakori megszüntetése	lefelé konyuló száj	élénk tekintet

2. táblázat

Az arcjáték megfigyelése

A táblázat első pontjában rögzített adatok együttes értelmezése és az általam előzőleg tett következtetések tökéletesen fedik egymást. A kimondott szó tartalmi vonatkozásai, miszerint Szabó Győzőnek meg kellett írnia drogfüggősége történetét, valamint az ezt kísérő nemverbális jegyek egyértelműen mutatják a szégyenérzet jeleit. Darwin *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése* című munkájában rögzíti, hogy a homlokráncolás nem az egyszerű gondolkodás kifejezőeszköze, hanem valamely nehézség, kellemetlenség mutatója, mely a gondolatok folyamatában vagy valamely cselekvés közben merül fel. Mélyreható gondolkodást ritkán folytathatunk viszonylag hosszasan anélkül, hogy valamilyen nehézségre bukkannánk, így azt általában homlokráncolás kíséri (Darwin 1872/1963: 174). Darwin szerint a lecsillapodott, enyhült, de az emberben jelen levő szenvedés, nyugtalanság, szomorúság arcon felismerhető jelei a szemöldök ferde állása, a homlok sajátos alakú redői és a szájzug lefelé húzódása (Darwin 1872/1963: 140). Annak a tíz évnek a szenvedései tehát egyetlen mondatban, és az azt kísérő nemverbális jelekben sűrűsödnek össze.

A beszélgetésből másodikként kiragadott részlet tartalmilag – az első pontban lejegyzettekhez hasonlóan – a drogfüggőség idején szerzett tapasztalatokhoz kapcsolódik. Szabó Győző az adott egységben a rehabilitációs időszakról beszél. A megnyilatkozás hitelességét mutatja, hogy nemcsak a kimondott szó szintjén egyezik a két jelrendszer, hanem a tartalmat kísérő nemverbális jegyek is ugyanolyan módon jelentkeznek, mint az előzőleg vizsgált megnyilatkozásban. Az arckifejezésen kívüli szinten megfigyelhető, hogy a vizsgált személy az ujjait dörzsöli, miközben az adott részlet elhangzik, ez a szakirodalom szerint szorongásra utal (Wacha 2011: 54). Egyértelmű, hogy az elkövetett hibák felelevenítése – ha az egyén számára rejtett módon is – az esetek többségében a szorongás tüneteit váltja ki. A vizsgált személy mindig átéli, amit mond, amely érzékenységre és őszinteségre utal.

A műsorban a függőségnek és a drogoknak nemcsak az árnyoldalairól esik szó, hanem az elvonókúrán töltött időszak komikus, olykor szórakoztató, néhol elgondolkodtató, többé-kevésbé ironiával kezelt részletei is szóba kerülnek. Ilyen kontextusban hangzik el az általam harmadikként elemzett megnyilatkozás is. A részlet különlegessége, hogy amellet, hogy Szabó Győző rendkívül nagy tisztelettel beszél a vele együtt rehabilitáción részt vevő személyről, a beszédmódjában mégis van valami, ami a megnyilatkozás egészét szórakoztatóvá teszi. Az

alapérzelmek közül hét olyan kategória létezik az alapvetések szerint, amelyek az arcon tükröződnek. A mimika érzelemtükröző funkcióját a szemre, szemöldökre, szájformára utaló piktogramokkal ábrázolják. Ezeknek négy nagy csoportjuk van: a nyugalom, a jókedv, a rosszkedv és a csodálkozás kifejezői (Wacha 2011: 83). Mindezek alapján az adott kommunikációs egységben az elemzett személy arckifejezése a jókedvet mutató, azon belül a derűs alkategóriába sorolható. A szórakoztató tartalom és a megnyilatkozó mimikája tehát ebben az egységben is összhangban állnak egymással.

Az arckifejezéshez kötődő vizsgálatom utolsó pontjában az egyes lelki folyamatokra, érzésekre utaló nemverbális jegyek együttesen, vegyesen jelennek meg. A sima homlok a nyugalom tükrözője, azonban a szemkontaktus akadozása, gyakori megszüntetése ennek ellentmondó tartalmat hordoz magában, mint ahogyan a lefelé konyuló száj és az élénk tekintet is, hiszen míg az előbbi a szomorúság, elkeseredettség jele, az utóbbi ezzel pontosan ellentétes háttértartalomra utal. Darwin szerint a lefelé konyuló száj mellett gyakran a szem fényének eltompulása is jelentkezik mint a nyugtalanság, leverte hangulat kifejezőeszköze (Darwin 1872/1963: 140). Itt azonban nagy valószínűséggel a kimondott szöveg tartalmához fűződő kettős viszony eredményeképp egy jóval összetettebb jelrendszer keletkezik a kommunikáció nemverbális szintjén. Ahhoz hasonlóan, ahogy Szabó Győző kétféle beszédstílusban írta meg *Toxikoma* című könyvét, úgy a nemverbális jelek is kétfajta, drogfüggőséghez kötődő viszonyulást bizonyítanak: egyfelől a szenvedélybetegséghez kapcsolódó szégyenkezés, megvetés jelei jelentkezik – a szemkontaktus megszakítása, a száj lefelé konyulása –, másfelől pedig az elfogadás, beletörődés olyan közvetítő jelei, mint a sima homlok, vagy pedig az élénk tekintet.

III. Személyiségvonások és -típusok **Szabó Győző az alkati pszichológia alapján**

A pszichológia története során számtalan törekvés volt arra, hogy viselkedésmódok, gondolkodásminták vagy testalkat alapján egyezményes rendszer jöhesse létre az egyén személyiségének körvonalazására. A pszichológia ezen irányzatai a jellemvonások mérhetőségét veszik alapul. A személyiségtipológiával foglalkozó kutatók kérdőívek készítésével, megfigyelésekkel és felmérésekkel törekszenek arra, hogy a személyiséget a tipizálás segítségével minél objektívabb rendszerben lehessen elképzelni.

A személyiségtipizálást segíti az alkati pszichológia, melynek legfontosabb ismérve, hogy képviselői testalkati sajátosságokból következtetnek az egyén jellemvonásaira, személyiségére. Az alkati pszichológia központi problémája tehát az emberi viselkedéshez kötődő pszichológiai tényezők és az emberi test fiziológiája közötti kapcsolat széleskörű, átfogó tanulmányozása. Mindez olyan személyiségvizsgálatot jelent, mely figyelembe veszi az egyén kognitív, affektív, konatív, fiziológiai és morfológiai sajátosságait, azt dinamikus szervezetként fogja fel, és egyszerre veszi tekintetbe a test felépítését, a szervek működését és a személy akaratát, gondolkodását, érzéseit (Halász–Marton L. 1978: 60).

Sheldon-féle testalkati típusok

A Sheldon-féle rendszer az emberi fizikum alkati besorolásán, valamint az azt meghatározó változók és az emberi viselkedés sajátosságainak tanulmányozásán alapszik. Sheldon a testalkatuk alapján három nagy csoportba sorolta az embereket, s ezekhez háromféle temperamentumot társított. A három Sheldon-féle testalkati típus az endomorf, a mezomorf és az ektomorf, az ehhez társított, ezzel párhuzamos fogalomrendszerben pedig viscerotónia,

szomatotónia és cerebrotónia fogalmai léteznek (Halász–Marton L. 1978: 62–65). Mindezek alapján Szabó Győző a mezomorfia terminusához köthető, mivel az izmosodásra való hajlamot, kemény és szögletes testalkatot, kemény fizikai erőfeszítésre való hajlamosságot jelent. Fizikai szinten ez a színész elmondásával is összhangban áll, hiszen fiatalkora óta keményen sportol és fut. Sheldon ehhez a fizikai felépítéshez a szomatotónia fogalmát társította, amelyhez olyan tulajdonságokat rendelt, mint magabiztosság, versengő agresszivitás, fizikai kalandok kedvelése, erkölcsi értelemben vett egyenesség, igény a fizikai erő kifejtésre és érzéketlenség a fájdalomra (Carver–Scheier 2003: 137). A versengő agresszivitás kivételével ezek közül valamennyi helytálló, hiszen ő maga igazolja ezeket saját szavaival az interjúban, amely Szily Nórával készült, és saját megállapításaimmal is összhangban állnak.⁴ Alapvető, hogy a Sheldon által körülírt típusok éles határvonallal nem választhatók el egymástól. Az elvrendszer nem azon alapszik, hogy csak az adott kategóriákban meghatározott jellemvonások köthetők a vizsgált egyénhez, így néhol vannak átfedések az adott típusok között. Az endomorfíához mint kövérségre való hajlamhoz és az ehhez kötődő testalkathoz Sheldon a viscerotóniát rendeli, amely laza testtartást, a fizikai kényelem szeretetét, szociabilitást, érzelmi kiegyensúlyozottságot, türelmet, elégedettséget és általános jóindulatot takar (Carver–Scheier 2003: 137). Abban az esetben, ha ezt az alkati besorolást merev, kizárólagos rendszerként értelmezzük, akkor mivel a szomatotónia fogalomkörében, meghatározásában az empátia mint jellemvonás nem szerepel, úgy azt kellene feltételezni, hogy Szabó Győző testalkata alapján nem empatikus embertársaival szemben. Ennek azonban a rendszer alapfelvetése és az előzetes megfigyelések is ellentmondanak. Így bár lehetséges, de meglehetősen kicsi az esély arra, hogy egy személy kizárólag csak egy kategória jellegzetességeit viselje magán (Carver–Scheier 2003: 136).

Ernst Kretschmer és a temperamentumok

Ernst Kretschmer Sheldonhoz hasonlóan a temperamentum és a testalkat közötti összefüggéseket, azaz a személyiség testi és lelki sajátosságai közötti kapcsolatot kutatta. Kretschmer szerint „a testalkat és a temperamentum kölcsönös megfelelése endokrin-humorális úton valósul meg, a vegetatív idegrendszeri összefüggésekkel szoros kapcsolatban” (Halász–Marton L. 1978: 42). Ezt az összefüggést Kretschmer *Temperamentumok* című tanulmányában azzal indokolja meg, hogy amint bizonyos mesterséges beavatkozások felborítják az ember biológiai rendjét, úgy ezen keresztül a változtatások nemcsak a test további fejlődését befolyásolják, hanem vannak lelki vonatkozásaik is. Ennek szemléletes példája a korai eredetű pajzsmirigyhiány, mely fizikai értelemben a testi növekedés elmaradását eredményezi, lelki szinten pedig a temperamentum eltompulásához vezet, így kretén típusú törpenövés alakul ki. A tanulmányban a szerző rögzíti, hogy a *temperamentum* szó a szervezet egészének összeszövődő affektív, vegetatív, humorális és morfológiai adottságait foglalja össze (Halász–Marton L. 1978: 42). Sheldonhoz hasonlóan Kretschmer is három normális testalkati típust határoz meg; a leptoszom, atletikus és piknikus kategóriákat állítja fel (Halász–Marton L. 1978: 42–44). Alapvetően a tanulmány a testalkati besorolást és az egyes kategóriákhoz köthető betegségek kialakulásának esélyét vizsgálja, azonban a cikk a jellemvonásokról olyan megállapításokat is tesz, melyek a kutatás keretein belül végzett esettanulmány eredményeit igazolják. A leírás szerint az atletikus férfiak végtagjai hosszúak, izmos válllövvel és erősen keskenyedő alsó testféllel rendelkeznek. Csípőjük keskeny, lábaik vékonyak és együttesen

⁴ Szabó Győző az interjúban elmondja, hogy túróképpessége átlagon felüli. Rendkívüli mértékben bírja a fájdalmat, és egészen fiatal kora óta az extrém sportok megszállottja.

trapéz alakú törzskörvonalat formálnak. A vállöv és a végtagok csontozata erőteljes, a bőr alatt plasztikusan kidomborodó izomzat feszül. Az atletikus alkatra jellemző a magas ívű fej. Az arc előlnézetből hosszúkás, tojás alakú, az arcbőr általában durva és sápadt (Halász–Marton L. 1978: 46). Szabó Győző alkati sajátosságai és a Kretschmer által atletikusnak mondott alkati tulajdonságok közül valamennyi összhangban áll egymással. Lényeges, hogy a Kretschmer-féle alkati besorolás atletikus kategóriája és a Sheldon által szomatotóniának nevezett testalkat tulajdonképpen megfeleltethető egymásnak. Kretschmer az atletikus testalkat és a viszkózus temperamentum között von párhuzamot, és egy jól átlátható, több szempontú rendszerben jegyzi le azok sajátosságait. A viszkózus temperamentumú egyén valahol a robbanékony és a flegmatikus kedély között helyezhető el (Halász–Marton L. 1978: 47). Uralkodó vonása a lassú, nyugodt higgadság, illetve legfontosabb vérmérsékleti alapvonása a szívósság. Mindezt egybevéve tehát a viszkózus egyén nagyfokú stabilitást mutat, lelki nyugalma még a legkényesebb helyzetekben is szinte megrendíthetetlen. Megbízható, egyenletes, hűséges jellem (Halász–Marton L. 1978: 54). A viszkózus temperamentumnak a szakirodalom által rögzített, viselkedésben megfigyelhető megnyilvánulási formái közül néhány észlelhető Szabó Győző verbális és nemverbális viselkedésgyejeiben is. Kretschmer lejegyzí, hogy a viszkózusok megfontolt mozgással és visszafogott arcjátékkal jellemezhetők. Kifejezésmódjuk rövid, tömör. Kedvelik az erőt igénylő feladatot, munkát. A színész jellemvonásai és a szakirodalmi meghatározás ennyiben fedik egymást, azonban a leírásnak vannak olyan, túlságosan sarkalatos pontjai, melyek egyértelműen nem köthetők Szabó Győző személyiségéhez. Ilyen a folyamatos, szököllő gondolatmenet, a kifinomultság, érzékenység hiánya vagy az a kijelentés, mely szerint a megfontolt, egyszerű gondolkodás csupán a szolidság és megbízhatóság benyomását kelti. Ez utóbbi gondolatmenetben kifejtett jellemzők sem egészükben véve, sem részleteikben nem állják meg a helyüket Szabó Győző esetében, mint ahogy a széleskörű érdeklődés és a sokoldalúság hiánya sem. Szabó Győző ugyanis elismert művész, színész, s ehhez a hivatáshoz a tanulmányban hiányként megfogalmazott jellemvonások közül valamennyi elengedhetetlen. A *Toxikoma* című könyv egésze, felépítettsége, megformáltsága és választékossága, valamint az interjúkban megnyilatkozó színész viselkedésgyejei tehát csak részben támasztják alá Kretschmernek az atletikus fizikumhoz és viszkózus lelki alkathoz kötődő alapvetéseit (Halász–Marton L. 1978: 54–56).

IV. A kísérlet

A külső nézőpontú szemlélet számbavétele csaknem minden esetben az aktuális kutatás szempontjából hasznos eredményekkel szolgál. A Szabó Győzőről készített esettanulmányom záró pontjaként tíz főt kértem meg arra, hogy egy levetített interjúrészlet alapján rögzítsék véleményüket a színésről. Ahhoz, hogy a véleménynyilvánítás egységes, átlátható és mérhető legyen, valamint ellenőrző eszközként szolgáljon, kérdőívet készítettem, melyben huszonöt, személyiségjegyekhez kapcsolódó állításról kellett eldönteni, hogy azok milyen mértékben jellemzők Szabó Győzőre. A válaszadás egytől ötig terjedő skálán volt lehetséges. A kérdőívet az általam előzőleg felvázolt személyiségkép elemei alapján állítottam össze, így az abban szereplő állítások és az általam feltételezett jellemvonások fedik egymást. A kísérletben kilenc nő és egy férfi vett részt, a megkérdezettek kora tizenkilenttől negyvenhét évig terjed. A kérdőívet a mellékletben közölöm; ezen a ponton csupán a kapott válaszokból nyert eredmények általam leglényegesebbnek tartott vagy sarkalatos pontjait emelem ki.

1. Mit mond a kérdőív az egyes jellemvonásokról?

Az egyes kérdőívek alapján kapott adatok jellemvonások szerinti elemzése során meglehetősen különböző eredmények születtek. Az egyik jellemvonás esetében például – ti., hogy Szabó Győző érzelmileg zárkózott, lelki problémáit inkább egyedül megoldó személy – a résztvevők a skála minden elemét felhasználták a válaszadásra. Eszerint tehát a kérdőív e pontja vitatható. A kísérlet ezen részletéből nyert eredmények ilyen mértékű szóródását a kérdőívet kitöltők nézőpontjainak különbsége eredményezhette; e különbözőségnek egyik lehetséges oka az az általánosító feltételezés (sztereotípiá), hogy egy olyan személy, aki drogfüggőségének éveit egy átlagos hosszúságú regény terjedelmének megfelelő könyvben megírja és kiadja, nem lehet semmilyen szempontból sem zárkózott. Ezzel szemben az állítást válaszadásukkal igazolók nagy valószínűséggel nem a tartalmi jegyekre és a verbális közléselemekre fektették a hangsúlyt, hanem a videóban felmerülő nemverbális jegyek megfigyeléséből nyerték következtetéseiket. Lényeges azonban, hogy a kommunikáció nagy százalékban a nemverbális jegyeken keresztül zajlik, azok megfigyelésével pedig egyértelművé válik, hogy az utóbbi szempont lesz helytálló. Szabó Győző gesztusai, mimikája és egyéb, nemverbális kommunikációhoz köthető megnyilvánulásai, verbális szinten pedig a lelki problémákhoz kapcsolódó kérdésekre adott objektív válaszai alátámasztják, hogy a külvilág felé nehezebben megnyíló személyiség.

A tizenhárom számú állításhoz tartozó értékek szerint Szabó Győző aligha szűgyenkezik a drogfüggőségben eltöltött évei miatt. A következtetésem és a kérdőívekből kiolvasható válaszok közötti differenciának az a feltételezhető oka, hogy amíg a válaszadók csupán egy interjú tízperces részletét tekintették meg, addig én a kutatásom során többféle forrásból nyert adatokkal dolgoztam. Az *Egy kávé Szily Nórával* című műsornak a résztvevők által megtekintett részletében verbális szinten valóban megfogalmazódik, hogy Szabó Győző teljes mértékben elfogadja hibáit, azonban arcjátéka, a szemkontaktus akadozottsága mindemellett szűgyenkezést is tükröz. Ez a fajta viselkedésmód más interjúkban is nyomon követhető abban az esetben, amikor a drogfüggőségről esik szó.

2. Az adatok összesített értéke

Az egyes adatok összesítésével, azaz a válaszadók által megjelölt értékek jellemvonások szerinti átlagolásával kimutatható, hogy a feltüntetett személyiségjegyek – független nézőpont szerint – milyen mértékben vonatkoztathatók Szabó Győzőre. A jellemvonásokhoz kötődő átlagértékeket táblázatos formában rögzítem az adatok könnyebb összehasonlíthatóságának érdekében.

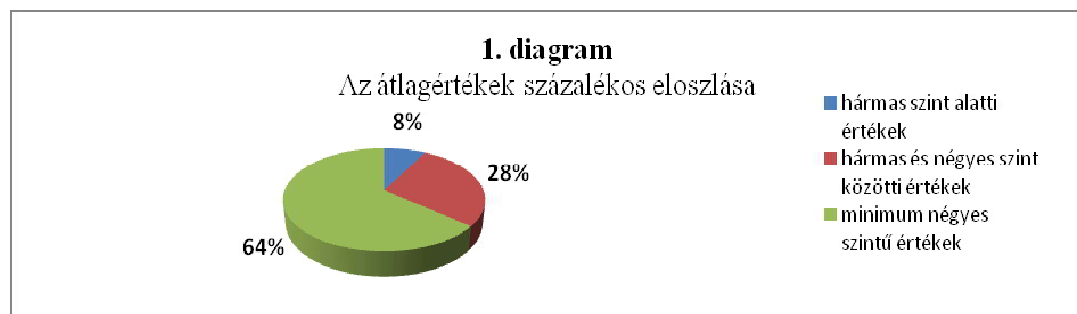
	Állítások	A kapott adatok átlagolt értéke
1.	Rendszerető ember.	3,2
2.	Szeretett gyermek lenni.	3,5
3.	Határozott személyiség.	4,3
4.	Céltudatos személyiség.	4,3
5.	Mindig véghezviszi azt, amit elkezd.	4,5
6.	Tisztában van képességeivel.	4,6
7.	Nagyfokú vizualitással rendelkezik.	4
8.	Rendkívül jó az emlékezőképessége.	3,7

9.	Tehetséges történetmesélő.	3,4
10.	A művészetekben és az irodalomban érdekelt személy.	4,6
11.	Érzelmileg zárkózott, lelki problémáit inkább egyedül megoldó személy.	3,2
12.	Képes saját hibáinak felülről történő szemlélésére.	4,4
13.	Szégyennel tekint vissza a drogfüggőségben eltöltött éveire.	1,3
14.	Empatikus személy.	3,5
15.	Gondolkodásmódjában lazaság, kötetlenség működik.	4
16.	Képes mások véleményét átgondolni.	4,3
17.	Formálódásra hajlandó személy.	4,3
18.	A döntés szabadságát, a mások szándékaitól való függetlenséget részesíti előnyben.	4
19.	Magabiztos egyéniség.	4
20.	Hiteles, őszinte.	4,7
21.	Figyelmes, törődik az őt körülvevő emberekkel.	4,1
22.	Megfontolt személyiség.	3,7
23.	Logikus gondolkodásmód jellemzi.	4,1
24.	Tisztában van önmagával és a világban elfoglalt helyével.	4,6
25.	Mértékletes.	2,8

3. táblázat

A jellemvonásokhoz tartozó adatok átlagolt értéke

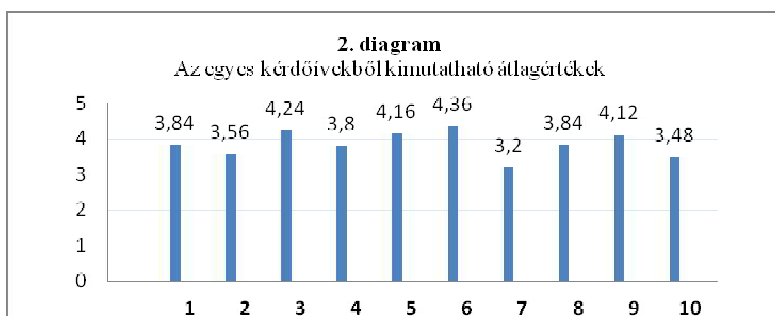
A táblázatban szereplő értékekből kitűnik, hogy az összes állítás közül két olyan van – a megállapítások összességének 8 százaléka –, melynek átlagértéke nem éri el a hármas szintet, hét olyan – az állítások 28 százaléka, mely hármas és négyes értékek közé esik, és tizenhat állításhoz tartozó adat – az összesített adatok 64 százaléka – minimum a négyes átlagértéket mutatja.

Az értékek százalékos eloszlását kördiagram formájában is feltüntettem. A jellemvonásokhoz egymástól függetlenül rendelt értékek szerint tehát a benyomások alapján, megfigyeléses módszerrel történő, kontrollcsoporttal végzett kísérlet az általam megfogalmazott következtetéseket számszerűen 64 százalékban igazolta abban az esetben, ha csak a négyes vagy afeletti átlagértékeket veszem figyelembe. A legmagasabb értéket a húszas sorszámmal ellátott állítás esetében mértem, Szabó Győző hitelességének és őszinteségének kérdésében. Az eredmény a vizsgálat megbízhatóságát igazolja, hiszen ha a kísérletben a válaszolók az adott állításhoz meglepően alacsony értékeket rendeltek volna, úgy felmerülne a kérdés, hogy miként lehetséges egy hiteltelen személy jellemvonásait, személyiségét vizsgálni nyelvhasználatán, megnyilvánulásain keresztül.

3. Az egyes kérdőívek átlagolt eredményei

A kitöltött kérdőívekből kirajzolódó személyiségkép és az általam felvázolt jellemrajz összehasonlítása matematikailag a kérdőívekben jelölt értékek átlaga alapján lehetséges. Ennek következtében az egyes kérdőívekből nyert adatokat a kérdőívek szerinti rendszerben átlagoltam, így a huszonöt állításra adott értékekből minden kérdőívhez egy-egy számértéket kaptam; a számításaim alapján meghatározott adatokat oszlopdiagram formájában rögzítettem.

A kapott számértékek minimálisan 3,2-es átlagot mutatnak, a legnagyobb érték pedig 4,36. A tíz kérdőívből három a középértékhez közelítő átlagértéket mutat (*Kérdőív 2, Kérdőív 7, Kérdőív 10*). A többi, szám szerint hét kérdőívből háromnak az átlagértéke nem sokkal a négyes érték alatt, négyé pedig felett helyezkedik el. A kísérlet összesített eredményei tehát arra mutatnak, hogy a könyv és az interjú alapján felvázolt személyiségkép, valamint a kitöltők által adott válaszokból kirajzolódó jellem kisebb-nagyobb eltérésekkel megfeleltethetők egymásnak.

4. A kísérlet sikeressége

A kérdőívekből kapott adatok összesítésével és elemzésével nyert összkép és a megfigyeléseim alapján lejegyzett adatok számtalan ponton fedik egymást. Néhány kijelentés esetében a különböző kérdőíveken szereplő értékek által sugallt vélemények erősen ütköznek, így a számértékek összesített eredménye bizonyos pontokon különbségeket mutat. Ennek mozgatója a diverzitás lehet, ugyanis életkor szempontjából vegyes csoportot kértem fel kérdőívem kitöltésére. Másrészt lényeges, hogy a kitöltésre adott idő, a megfigyelésre szánt idő és a levetített részlet hossza, valamint a kérdések nagy száma jelentősen megosztotta a kitöltők figyelmét, és próbára tette az emlékezetüket, ezért egy újabb, a megjelölt tényezőkhöz jobban igazított kísérletben várható koherensebb eredmény.

Összességében az adatok segítségével kimutatható, hogy nagymértékű a hasonlóság a kísérletből nyert személyiségképek és az általam Szabó Győzőről alkotott jellemkép között. Annak ellenére, hogy a résztvevők korban, gondolkodásmódban meglehetősen eltérőek, az állításokhoz kapcsolódó vélemények a legtöbb esetben egy irányba tartanak.

V. A kutatás részeredményeinek összefoglalása: végeredmény

A kutatásom alapját jelentő hipotézisem szerint a személyiségjegyek kiolvashatók az egyén nyelvhasználatából. Azzal a céllal, hogy állításomat bizonyítsam, négyfázisú kutatási tervet dolgoztam ki. Lényeges, hogy a terv pszichológiailag nem teljesen releváns, szakszerű és bizonyító értékű, hiszen nem készült pszichológiai eszköztárral végzett személyiségrajz a

színésről. Szabó Győző személyiségének vizsgálatát az általa írt *Toxikoma* című könyv és a könyvhöz szorosan kötődő interjúk elemzésével kezdtem, amelyek végeredményei a legtöbb ponton megegyeznek egymással. A kutatás második fázisában Szabó Győző megnyilatkozásainak hitelességét bizonyítottam be szegmentációs technikával, majd harmadik lépésként megállapítottam, hogy az elemzett személy egyértelműen beilleszthető fizikuma és személyiségvonásai szerint a Sheldon-féle testalkati elvrendszerbe. Az első három kutatási szint eredményei csaknem azonos tartományban helyezkednek el. Az utolsó fázisban a fő kérdést az jelentette, hogy az előző három szinthez hasonló eredménnyel szolgál-e a külső, kutatástól független nézőpont számbavétele. A kérdőívekből kapott eredmények jóval nagyobb egyezést mutattak a többi lépésben nyert következtetésekkel, mint különbséget.

Az egyes szinteken kirajzolódó jellemképek tehát teljességükben véve és elemeikre bontva is nagyon nagy mértékben megegyeznek egymással. Ez egyértelműen igazolja és szemlélteti a kutatás elején megfogalmazott állítást, tudniillik hogy a személyiség és a nyelvhasználat szorosan összefüggő, egymástól élesen el nem választható tényezők, azaz a nyelvhasználat a személyiségjegyek hiteles mutatója.

*

A kutatásban bemutatott összefüggés olyan további vizsgálódások alapja lehet, melyek lehetővé teszik a személyiség minél könnyebb, sikeresebb megközelítését. Ha sikerülne egy következetes, megbízható módszert kialakítani arra, hogy az egyén jellemvonásait a nyelvhasználatra vonatkozó megfigyelésekkel le lehessen írni, az többek között új, jóval hatásosabb pedagógiai módszerek kidolgozását is lehetővé tenné. Mindezek nyomán célom, hogy kutatásomat olyan további lépésekkel bővítsem, melyek az oktatásban és a nevelésben is hasznosítható eredményeket hozhatnak a jövőben.

Melléklet

Kedves résztvevő! A következő percekben egy rövid interjúrészletet fog látni. Kérem, nézze végig figyelmesen a videót. Az állítások, amelyeket alább olvashat, Szabó Győző személyiségére vonatkoznak. Az állítások mellett egy ötpontos skála található. Kérem, az állítások értelmezésével döntse el a videóból nyert benyomásai alapján, hogy az egyes állítások mennyire jellemzők Szabó Győző személyiségére. A skála 5-ös pontjának jelölésével fejezheti ki, hogy az állítással maradéktalanul egyetért, míg az 1-es érték az állítás teljes hamisságát jelöli.

	Állítások	Az állítások vélt igazságértéke				
1.	Rendszerető ember.	5	4	3	2	1
2.	Szeretett gyermek lenni.	5	4	3	2	1
3.	Határozott személyiség.	5	4	3	2	1
4.	Céltudatos személyiség.	5	4	3	2	1
5.	Mindig véghezviszi azt, amit elkezd.	5	4	3	2	1
6.	Tisztában van képességeivel.	5	4	3	2	1
7.	Nagyfokú vizualitással rendelkezik.	5	4	3	2	1
8.	Rendkívül jó az emlékezőképessége.	5	4	3	2	1
9.	Tehetséges történetmesélő.	5	4	3	2	1
10.	A művészetekben és az irodalomban érdekelt személy.	5	4	3	2	1
11.	Érzelmileg zárkózott, lelki problémáit inkább egyedül megoldó személy.	5	4	3	2	1
12.	Képes saját hibáinak felülről történő szemlélésére.	5	4	3	2	1
13.	Szégyennel tekint vissza a drogfüggőségben eltöltött éveire.	5	4	3	2	1
14.	Empatikus személy.	5	4	3	2	1
15.	Gondolkodásmódjában lazaság, kötetlenség működik.	5	4	3	2	1
16.	Képes mások véleményét átgondolni.	5	4	3	2	1
17.	Formálódásra hajlandó személy.	5	4	3	2	1
18.	A döntés szabadságát, a mások szándékaitól való függetlenséget részesíti előnyben.	5	4	3	2	1
19.	Magabiztos egyéniség.	5	4	3	2	1
20.	Hiteles, őszinte.	5	4	3	2	1
21.	Figyelmes, törődik az őt körülvevő emberekkel.	5	4	3	2	1
22.	Megfontolt személyiség.	5	4	3	2	1
23.	Logikus gondolkodásmód jellemzi.	5	4	3	2	1
24.	Tisztában van önmagával és a világban elfoglalt helyével.	5	4	3	2	1
25.	Mértékletes.	5	4	3	2	1

Bibliográfia

- ALLPORT, Gordon W. 1961/1998. A személyiség alakulása. Gondolat, Budapest.
- BUDA Béla 1986. A közvetlen emberi kommunikáció. Animula Kiadó, Budapest.
- CARVER, Charles F. – SCHEIER, Michael F. 2006. Személyiségpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- CRYSTAL, David 1998. A nyelv enciklopédiája. Osiris Kiadó, Budapest.
- DARWIN, Charles 1872/1963. Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- GÁSZPOR Réka 2003. Verbális és nonverbális kommunikáció. PONTfix Kiadó, Sepsiszentgyörgy.
- HALÁSZ László – MARTON L. Magda szerk. 1978. Típustanok és személyiségvonások. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- LÉNÁRD Ferenc 1984. Alkalmazott pszichológia. Gondolat Kiadó, Budapest.
- PEASE, Allan 1989. Testbeszéd. Park Könyvkiadó, Budapest.
- PECK, David – WHITLOW, David 1983. Személyiségelméletek. Gondolat Kiadó, Budapest.
- PLÉH Csaba – LUKÁCS Ágnes szerk. 2014. Pszicholingvisztika. Magyar pszicholingvisztikai kézikönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SHELDON, William H. – STEVENS, Stanley S. – WILLIAM, Tucker B. 1970. Útban egy alkati pszichológia felé. In: Halász László – Marton L. Magda szerk. 1978. Típustanok és személyiségvonások. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- WACHA Imre 2011. Nem csak szóból ért az ember. A nonverbális kommunikáció eszköztára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Források:
- FÁBRY Sándor 2014. Szabó Győző a Fábryban. [Elektronikus elérhetőség:
<https://www.youtube.com/watch?v=hhNBOVAWZSg>]
- MAJOROS Péter 2012. Szabó Győző a Lipótról ment forgatni. [Elektronikus elérhetőség:
<https://www.youtube.com/watch?v=j2AIYkmQPd0>]
- SZABÓ Győző 2012. Toxikoma. Tíz év drogvallomásai. Libri Kiadó, Budapest.
- SZILY Nóra 2012. Szabó Győző – Egy kávé Szily Nórával. [Elektronikus elérhetőség:
<https://www.youtube.com/watch?v=asMIzue-guA>]